

Rudolf Steiner:

NEVELŐMŰVÉSZET

A tanítás metodikája és a nevelés életfeltételei

* * *

öt előadás

a Stuttgart-i „Freie Waldorfschule”-ban,
1924 április 7.-13. között

* * *

„... Biztos, rendkívüli az, amit elértünk a testi ember megismerésére vonatkozólag. Az ember azonban **test, lélek és szellem** alapján tagolódik. És az az életfelfogás, amely a Waldorf-iskola metódusának, nevelésmódjának az alapját alkotja, a modern Szellemtudomány, teljesen az ember testének, lelkének és szellemének egyidejű megismerése révén akar elkerülni minden egyoldalúságot.”

„... És érintetlenül hagytam azután a minden egyes individuális emberben meg-lévő isteni lényiség iránti féltő tiszteletből azt, aminek azután magának kell önmaga megragadásához eljutnia...”

„... olyan nevelés, mint ez a Szellemtudományra alapozott, s nem Szellemtudo-mányt mint világnézetet az emberre kényszerítő, hanem Szellemtudományra alapo-zott nevelés, mivel az antropozófikus Szellemtudomány a test, lélek és szellem sze-rinti valódi ember-megismerést szolgáltat, s tényleg egészen szakszerűen, egészen reálisan akar beleállni abba, amik a jelenlegi civilizációnak legmélyebb szükségsze-rűségei és feltételei, azért szükségszerű, mert **az emberiség Közép-Európában csak úgy remélhet jövőt**, ha tevékenységét és gondolkodását ilyen impulzusokból merí-ti...”

* * *

A mű eredeti címe:

„Die Methodik des Lehrens und die Lebensbedingungen des Erziehens”

A fordítás az első (1926) kiadás alapján készült

Első magyar kiadás.

© Felelős kiadó: Biczó Iván

© Biczó Iván, 1995. Hungarian translation.

Minden jog fenntartva!

Megrendelés és bibliográfiai felvilágosítások:

1162 Budapest, Rákosi út 151/B.,

tel.: 271-49-32

ISBN: 963 650 125 4

* * *

Rudolf Steiner alapvető pedagógiai írásaiból

A GYERMEK NEVELÉSE –
SZELLEMTUDOMÁNYI SZEMPONTBÓL

AZ EMBERI TEMPERAMENTUMOK TITKA

A WALDORF ISKOLA PEDAGÓGIAI ALAPJA
(Jáspis 9.)

NEVELŐMŰVÉSZET
– a tanítás metodikája és a nevelés életfeltételei –

MORÁLIS NEVELÉS –
A SZELLEMTUDOMÁNY SZEMPONTJÁBÓL
(Jáspis 20.)

Tartalom

NEVELŐMŰVÉSZET	1
Tartalom	3
Első előadás	4
Második előadás	15
Harmadik előadás	28
Negyedik előadás	39
Ötödik előadás	51
SZELLEMTUDOMÁNYI KIADVÁNYOK	61

Első előadás

1914. április 8.

Ez a nevelési konferencia – igen tisztelt Hallgatóim – a következő kérdés meg-
tárgyalását tűzte feladatként maga elé: Milyen szerepet tölt be a nevelés és az oktatás
az ember személyes életében és a jelenkor kultúréletében? Azoknál, akik a mai kul-
túréletet annak különböző formációi szerint elfogulatlanul képesek vizsgálni, alig
találhat ellenvetésre, ha azt hallják, hogy ma éppen egy ilyen téma – azaz a történel-
mi „mában” mérve, ami a jelenlegi évtizedeket fogja át – olyan, ami legmélyebben
érinti azokat a rejtélyeket, amelyek ma széles emberi kör számára jelentik a lélek és a
szív gondjait. Hiszen láttuk, ahogyan az újabb kultúrában sajátos önmagához ál-
lást alakított ki az ember. E kultúra keretében több mint egy évszázada látni a termé-
szettudományok nagyszerű fejlődését, mindazzal együtt, amit ez következményei-
ként az emberiség civilizációja számára hozott magával; és alapjában véve az egész
modern életet átjárja mindaz, amit a hatalmas, nagyszerű újabbkori természettudo-
mány ismeretek tekintetében hozott. Azonban, bármennyire tekintsünk is szét ennek
a természet-megismerésnek a körében, s figyeljük meg pontosan, ahogyan ma bele-
tekintünk, főként az ásványi birodalomba és ebből kiindulva alkotunk képzeteket a
természet többi birodalmáról, egyet meg kell vallanunk: Annyira közeli és intim mó-
don, ahogyan az ember az önmegfigyelése során a korábbi kultúrkorszakokban, ma
többé nem áll szemben magával. Mindaz ugyanis, amit az annyira beható természet-
megismerés hozott az emberiségnek, az ember legbelsőbb lényére közvetlenül tulaj-
donképpen nem alkalmazható. – Megkérdézhetjük: Milyenek az emberen kívüli világ
törvényei, milyen a lefolyása? Az erre a kérdésre adott összes válasz azonban tulaj-
donképpen annak a lénynek, amely az emberi bőr határaiba van zárva, nem jut köze-
lébe. Olyan kevésbé jut a közelébe, hogy ma még csak arról sincs sejtelmünk, hogy a
külső természeti folyamatok milyen tényleges változásokat szenvednek az eleven
emberben, légzésében, vérkeringésében, táplálékfelvételében, stb. Ennek a követke-
zésben jutottak el oda, hogy magának a lelkinek a kapcsán se magára erre a lelki-
tekintsenek, hanem azt bizonyos értelemben annak az alapján vizsgálják, ahogyan az
az ember testi természetében nyilatkozik meg. Az emberen történő külső intézkedé-
sek általi kísérletezéshez érkeztek el. Nos, igen tisztelt Hallgatóim, itt most nem egy
kísérleti pszichológiával, vagy pedagógiával szemben felvethető kifogásokról aka-
runk beszélni. Azt, amit ebben az irányban produkálni lehet, mindenképpen méltá-
nyolni kell. Azonban inkább szimptomaként, mivel tartalma szerint ezt az emberen
folytatott kísérletezést legalább utalásszerűen meg kell említeni. Azokban a korok-
ban, amidőn a másik ember szellemi-lelki valójával történő belső részvételtől intuitív
benyomást szereztek a belső lelki élményekről, akkor – hogy úgy mondjuk – ma-

gától értetődő volt, hogy abból, amit a belső szellemi-lelki valóról tudtak, értelmeztek a külső testi megnyilatkozásokat. Ma a fordított utat járják. A külsődleges jegyeken és folyamatokon kísérletezgetnek – érdemdús módon, magától értetődően, ahogyan ma minden természettudomány érdemdús –, ezzel azonban csak azt mutatják, hogy az újabb életfelfogás során lassan megszokottá vált, hogy a szemléletben azt tekintsék csupán pozitívnak, amit az érzékek képesek meglátni, vagy amit az értelem az érzékek észlelete alapján nyerhet el. Ezáltal azonban voltaképp oda érkeztek el, hogy a belső embert nem képesek többé igazából megfigyelni és gyakran a külső burok megfigyelésével kell megelégedniük. Eltávolodunk az embertől. Azok a módszerek, amelyek a külső természet életébe olyan grandiózus módon világítottak, annak lényébe és működésébe, amiket azonban az emberre is alkalmaznak, ezek a módszerek a lélektől lélekhez tartó közvetlen elementáris hatástól voltaképpen megfosztanak. – Így aztán valóban beállt az, hogy az egyébként csodálatosan hatást gyakorló újabb kultúra, amely bizonyos természeti jelenségeket annyira közel hozott, az embertől tulajdonképpen távolra vitt. Könnyen belátható, hogy ettől a jelenségtől kultúréletünknek szükségszerűen az az ága szenved leginkább, amelynek az oktatással, a fejlődő ember, a gyermek képzésével és fejlesztésével van dolga a nevelésben és a tanítás során. Nevelni és oktatni ugyanis éppenúgy, csak akkor képes az ember, ha azt, amit képeznie, amit alakítania kell, úgy érti, mint a festő, aki csak akkor képes festeni, amikor a szín természetét, lényét ismeri, a szobrász csakis, ha anyagának lényét ismeri, képes dolgozni, stb. Ami a többi művészetre áll, amelyek külső anyagokkal dolgoznak, hogyan is ne állna arra a **művészetre**, ami a **legnemesebb anyagon** dolgozik, amely csak az ember elé kerülhet, magán az emberi lény alakulásán és fejlődésén. Ezzel alapjában véve már arra történt utalás, hogy minden nevelésnek és minden oktatásnak az emberi lény tényleges megismeréséből kell fakadnia. Ezt a nevelőművészetet, amely teljesen az emberi lény valódi megismerésén alapul, igyekszünk kialakítani a Waldorf-iskolában. És ez a nevelési konferencia valójában a Waldorf-iskola nevelési és oktatási metódusaihoz kapcsolódik.¹

Ember-megismerés, elmondhatjuk róla: Óh, mennyire előrejutottunk az ember-megismerésben az újabb idők során! A válasznak azonban így kell hangzania: Biztos, rendkívüli az, amit elértünk a testi ember megismerésére vonatkozólag. Az ember azonban test, **lélek és szellem** alapján tagolódik. És az az életfelfogás, amely a Waldorf-iskola metódusának, nevelésmódjának az alapját alkotja, a modern Szellemtudomány, teljesen az ember testének, lelkének és szellemének egyidejű megismerésére épül. És az emberi természet három tagjának az egyidejű megismerése révén akar elkerülni minden egyoldalúságot.

¹ **Kiadó megjegyzése:** A szellemtudományi megismerésen alapuló első iskola megalapítását lehetővé tevő Waldorf-gyár iskolájára hivatkozva nevezi maga, annak szellemi megteremtője „Waldorf”-iskolának az ilyen alapot és élő gyakorlatát megvalósító iskolákat.

A következő előadások során, amikhez ma inkább bevezetőt szeretnék adni, erről az ember-megismerésről kívánok néhány dolgot elmondani. Előbb azonban arra szeretném felhívni figyelmüket, igen tisztelt Hallgatóim, hogy valódi, igazi ember-megismerés nem foglalkozhat csupán azzal, hogy az egyes embert test, lélek és szellem alapján, ahogyan élénk áll, fogja fel, hanem, hogy mindenekelőtt azt akarja lelki szeme elé állítani, ami az **emberek között játszódik le** a földi életben. Amennyiben ember az emberrel találkozik, egy a teljes tudatig felhozott embermegismerés – ez fonák lenne – nem képes kialakulni. A társadalmi lét során mint emberek sohasem találkozhatnánk, ha úgy tekintenénk egymásra, hogy azt kérdeznénk: Mi is rejlik, mi van a másikon? A tudattalan érzületekben, érzésekben azonban, mindenekelőtt azokban az impulzusokban, amik az akarat alapját képezik, az ember a másik – aki vel az életben találkozik – tudattalan megismerését hordozza magában. Ez az ember-megismerés – még látni fogjuk – az újabb idők során erősen károsodott és társadalmi bajaink azon alapulnak, hogy károsodást szenvedett. Többé-kevésbé azonban csak még tudatalattibb területekre húzódott vissza csupán, mint amikben előzőleg volt: Megvan azonban, mivel nélküle megértés nélkül haladna el ember az ember mellett. Azonban, nem úgy áll-e a dolog: ha ember és ember találkozik, akkor is, ha nem tisztázzuk magunkban, szimpátiák, antipátiák lépnek fel, benyomásaink vannak, amik ezt mondják: A másik alkalmas rá, hogy közel engedjük, vagy alkalmatlan erre, s távol akarunk maradni tőle. Persze más benyomásokat is kaphatunk: az első benyomást követően szinte azt mondhatjuk, hogy ez okos valaki, vagy kevésbé tehetséges ember. Sokat felhozhatnánk így, s mindez csak azt mutatná, hogy benyomások százai akarnak lelkünk mélyéről a tudatba feljutni, az élet elfogulatlanságának az érdekében elnyomjuk azonban őket, velük mégis mint lelki diszpozíciókkal állunk szemben a másik emberrel és irányában a magunk életét is e benyomások alapján intézzük. Az is, amit együttérzésnek nevezünk, és ami alapján véve az emberek minden moralitásának egyik legjelentősebb impulzusa, az is a tudattalan ember-megismeréshez, amelyről itt beszélek, tartozik. Nos, úgy ahogyan az életben felnőttként állunk szemben a felnőttel és az ember-megismerést voltaképpen olyan tudattalanul gyakoroljuk, hogy észre sem vesszük, hanem szerinte cselekszünk, úgy egy sokkal tudatosabb módon kell szembeállnunk, tehát a tanítói emberi lelkünknek a gyermek emberi lelkével, hogy azt alakítsa, azonban azért is, hogy a magunk tanítói lelkében élhessük azt át, amit át kell élni, hogy a gyermek lelkének irányában a helyes hangvételt, a megfelelő pedagógiai művészséget, az azzal való megfelelő együttérzést mondhasuk magunkénak, amelyek ahhoz szükségesek, hogy megfelelő módon fejtsük ki a nevelést és az oktatást. Közvetlenül arra leszünk ráutalva, hogy a nevelésben és az oktatásban tulajdonképpen a legfontosabbnak azt tekintsük, ami a tanító lelke és a gyermeki lélek között játszódik le.

És hadd induljunk ki mindenekelőtt ebből az ember-megismerésből, igen tisztelt Hallgatóim, abból az ember-megismerésből, amely nem rendelkezik éles kontúrokkal, mivel tulajdonképpen nem az egyik emberre vonatkozik, hanem mert lebeg, bi-

zonyos értelemben sokféleképpen szövődik ebbe és abba az irányba a között, ami az oktatásban és a nevelésben a tanítói lélekben történik, és a között; ami a gyermeki lélekben zajlik. Bizonyos körülmények között nehézkes is megragadni, hogy ténylegesen imponderábilis módon mi is az, ami a tanítói lélektől a gyermeki lélekhez áramlik és viszont. Az ugyanis, ami itt áramlik, alapjában véve minden pillanatban változik, mialatt tanítunk és nevelünk. El kell sajátítani egy rálátást, egy lelki pillantást, amely az illékonyat, a finomat, ami lélektől lélekhez játszik át, képes megragadni. Talán csak akkor, amikor azt, ami így az emberek között intímen szellemileg játszódik, képesek vagyunk megragadni, tudjuk csak az egyes embert megragadni önmagában.

Lássuk tehát ma néhány példán, bevezetésként, hogyan is alakulnak meghatározott esetekben ezek az áramlások. Ekkor azonban valamit mindenesetre szem előtt kell tartani: túlságosan gyakran úgy gyakorolják az ember-megismerést, különösen a növekedő ember, a gyermek irányában, hogy a gyermeket életének egy meghatározott időpontjában állítjuk, magunk elé, foglalkozunk vele, megtudakoljuk fejlődéserőit, utánanézzünk, hogyan is hatnak az erők egy meghatározott életkorban stb., és mit is tegyünk, hogy egy meghatározott életkorban megfelelően mozdítsuk elő ezeket a fejlődési erőket. Az az ember-megismerés azonban, amelyről itt beszélünk, nem csak az ilyen élménypillanatokra tekint, ez az ember-megismerés az ember teljes földi életére irányul. Ez nem annyira kényelmes, mint az emberi élet egy szűkre szabott szakaszát megfigyelni. Azonban a nevelő és az oktató számára szükséges, hogy az egész emberi földi életet vegye figyelembe, ugyanis az, amit nyolcadik vagy kilencedik évében ültetünk el hajlamként a gyermekben, a felnőtt ember 45., 50. életévében mutatja hatásait, mint ahogyan azt még megbeszéljük. Amit pedig tanítóként teszünk a gyermekkel az iskolaköteles korban, mélyen felszívódik a fizikai, a pszichikai, a spirituális ember-természetbe, s a felszín alatt gyakran mintegy évtizedekig él és dolgozik, különös módon évtizedeket követően, gyakran az ember életének a végén kerül felszínre, pedig csíráként élete kezdetén ültették el. A gyermeki korra a megfelelő értelemben egyedül úgy fejthetünk ki hatást, ha nem csupán ezt a gyermeki kort, hanem ha valódi ember-megismerés alapján az egész emberi életet tartjuk szem előtt.

Ilyen ember-megismerés, igen tisztelt Hallgatóim, lebeg szemem előtt, amidőn most néhány példán – ma csak utalásszerűen, a dolgokat pontosabban is megbeszéljük majd – szeretném megmutatni, hogyan képes intím értelemben hatással lenni a tanítói lélek a gyermeki lélekre. Azt, amit az oktatás során, az intellektuális oktatás során, az akarati impulzusokhoz történő elvezetés során kell tennünk, azt akkor vagyunk képesek megtenni, ha mindeneelőtt ezt tudjuk: Mi is az, ami egyszerűen azáltal; hogy adva a tanító és a gyermek; mindegyikük meghatározott természetével, egy bizonyos temperamentumával, meghatározott jellemmel, meghatározott műveltségi fokkal, teljesen meghatározott fizikai és lelki alkattal; mi is az, ami tanító és

gyermek között fejt ki hatását. Mielőtt bárhogyan is tanítani, nevelni kezdenénk, itt vagyunk, mi és a gyermek. Már hatás lépett fel a kettő között. **Milyen a tanító a gyermek irányában**, ez az első jelentőségteljes kérdés.

A végből, hogy ne az általános-absztraktban botorkáljunk, hanem meghatározott valamit vizsgáljunk, induljunk ki az emberi természet egy meghatározott jellegzetességéből, a **temperamentumból**. Nézzük meg, de elsőre ne a gyermeki temperamentumot, amelyben nincsen választásunk – mindenfajta temperamentumú embert kell nevelnünk, s erről a gyermeki temperamentumról később beszélhetünk is –, hanem most, hogy feladatunkat körülhatároljuk, vizsgáljuk a tanítói temperamentumot. Meghatározott temperamentumú – kolerikus, flegmatikus, szangvinikus vagy melanholikus temperamentumú – tanító lép be az iskolába, s áll a gyermek elé. Azt a kérdést: Mit is tegyünk mi, nevelőként saját temperamentumunk esetleges megfékezésére, önnevelésünk érdekében –, akkor lehet csak megválaszolni, amikor képesek vagyunk az alapkérdésre irányítani figyelmünket: Mit művel a tanító temperamentuma, egyszerűen azáltal, hogy megvan, a gyermekkel?

Induljunk ki a kolerikus temperamentumból. A **tanító kolerikus temperamentuma** abban nyilvánulhat meg, hogy a tanító szabadjára engedi ezt a temperamentumát, hogy ennek a kolerikus temperamentumnak adja oda magát. Hogyan kell uralnia magát, később meglátjuk majd, tételezzük azonban fel egyelőre, hogy ez a kolerikus temperamentum egyszerűen csak itt van, s heves, vehemens életmegnyilatkozásaiban ad hírt magáról. Miközben nevel, mialatt oktat, a tanítót esetleg olyan cselekedetekre vagy a gyermekkel szembeni olyan bánásmódra való áttérésre szorítja, amit éppen kolerikus temperamentuma alapján követ és később megbán. Esetleg különböző dolgokat művel a gyermek körül, ami a gyermeket – meglátjuk majd, milyen finoman tevékenykedik a gyermek lelke – ijedelemmel tölti el; lehet egyszerűen rövid, múló ijedelem is, mégis egészen a gyermek fizikai organizációjáig és abba is továbbterjedhet. Vagy pedig: egy kolerikus tanító azt is előidézheti a gyermekben, hogy az állandó szorongásérzete közepette közeledik a tanítóhoz, vagy pedig, a gyermek egészen tudattalanul, tudat alatt érzi nyomasztva magát.

Röviden, a kolerikus temperamentumnak a gyermekre való finom, intim, szubtilis, egészen meghatározott hatását kell megfigyelni: Vegyünk egy gyermeket, amely igen zsenge korú, az iskolaköteles kort megelőző korban van. A gyermek ekkor voltaképpen teljesen egységes lény. Az emberi természet három tagja, test, lélek és szellem a későbbi élete során tagolódik csak szét. A születés és fogváltás között, amely az ember fejlődésében nagyon fontos időpontot jelent, foglal helyet a gyermeknek az az életszakasza, amiben, úgy mondhatjuk, hogy – és ezt közönségesen nem figyeljük meg kellően – a gyermek szinte teljesen érzékszerv. Nézzünk meg egy érzékszervet. Vegyük magát a szemet. Külső benyomások, színbenyomások érik a szemet. Ez a szem egész intim módon arra szerveződött, hogy a színbenyomásokat egyesítse magával. Anélkül, hogy az ember befolyással bírna rá, az, ami külső ingerként fejt ki

hatást, rögtön valamiféle akaratszerűbe kerül átalakításra, amit a lélek, ahogy mondjuk, már átélhet. Azonban az érzéki észlelés alapján álló ilyen lelki jellegű a gyermek fogváltást megelőző egész élete. Minden belső átélést egy lelki észleléshez hasonlónak lát, elsősorban azt, ami a környezetben lévő emberek benyomásaitól származik. Hogy a gyermek környezetében lassan mozgunk; és ezáltal szellemi-lelki oldalunk lomhaságát nyilatkoztatjuk meg, hogy viharzó módon mozgunk, a gyermek környezetében és ezáltal szellemi-lelki oldalunk lendületét nyilatkoztatjuk meg; a gyermek mindezt szinte ugyanazzal az intenzitással. veszi fel, mint amellyel egyébként veszi fel az érzékszerv a benyomásokat, amik az érzékszervre hatnak. A gyermek egészében érzékszerv. Úgy mondhatjuk, hogy amikor felnőtünk, ízlelésünk a szájban, az ínyen, a nyelven található. A gyermek az ízlelést sokkal mélyebben lefelé érzi organizmusában, az ízlelésszerv mondhatni a test nagyobb részére terjed ki. Így a többi érzék is. A fénybehatások a gyermeknél bensőségesen kapcsolódnak össze a légzési ritmusokkal, belemennek, le a vérkeringésbe. Azt, amit a felnőtt elkülönülve a szemben él át, a gyermek egész testén keresztül éli át, és a nélkül, hogy megfontolás lépne közbe, a gyermeknél az akarati impulzusok közvetlenül reflex jelenségek módjára lépnek fel. Ezt egyelőre bevezetésszerűen taglalom csupán, hogy a témát megpendíthessem. Így, mint egy érzékszerv, reflexszerűen funkcionál a gyermek egész teste azzal szemben, ami a környezetben történik. Ezáltal azonban szellem, lélek, test a gyermekben nem tagolódtak még el, nem differenciálódtak még, egy egységet alkotnak még, egy egymásba szövődést, a szellemi, a lelki a testben hat, amennyiben ennek keringési- és táplálkozásfolyamatait közvetlenül befolyásolja. Óh, mennyire közel van a gyermeknél a lélek, érzületével az egész anyagcsererendszerhez, mennyire összeműködik a kettő. Csak később, a fogváltáskor különül el valamelyest a lelki az anyagcserétől. Minden lelki izgalom a keringésbe, a légzésbe, az emésztésbe megy át a gyermeknél. Test, lélek, szellem, egységet alkotnak még. Ezáltal terjed azonban minden a külvilágból gyakorolt inger a gyermek testi valójáig. És amikor pl. egy kolerikus tanító, aki szabadjára engedi kolerikus temperamentumát, lép fel a gyermek környezetében, egyszerűen csak ott van a gyermek mellett, elengedi magát, akkor a kolerikus temperamentum kitörései, az, ami a tanító temperamentumának a befolyása alatt történik, ha nem folytat olyan önnevelést, mint amelyet még majd megbeszélünk, ezek a gyermek lelkébe mennek át, s testi valójába terjednek tovább.

Itt az a sajátos valami áll előttünk, hogy az egész a lét alapjaiba megy bele, hogy az, ami a fejlődő ember testébe került ezen a módon, később napvilágra kerül. Úgy, mint a mag, amelyet ősszel földbe helyeznek, tavasszal a növényben kerül napvilágra, így az, amit a gyermekbe a 8., 9. évében ültetnek el, a 45., 50. életévében kerül elő. És a magát elengedő tanító kolerikus temperamentumának a következményeit nem csak a felnőtt, hanem a megöregedett ember anyagcsere-betegségeiben is látjuk napvilágra kerülni. Ha alaposan vizsgálódunk, igen tisztelt Hallgatóim, miért áll előttünk 40., 50. évében reumájával ez vagy az az ember, olyan emberként, aki minden lehetséges anyagcsere-bajban szenved, rossz emésztésben, amikor megvizsgáljuk,

miért is olyan ez az ember, amilyen, miért kap korán köszvényt, úgy ezt a választ kapjuk: mindezekből egyszerűen sokat kell egy tanító zabolátlan kolerikus temperamentumának a számlájára írni, aki iskolás korban a gyermek mellett volt.

Igen, tisztelt Hallgatóim, amikor így a teljes emberi életre terjedünk ki, s nem pusztán – ahogyan az kényelmesebb – a gyermekkorra, hogy pedagógiai elvekhez, pedagógiai impulzusokhoz jussunk, akkor állhat csak világosan előttünk, hogy az oktatás- és nevelésügynek tulajdonképpen mekkora centrális a jelentősége a teljes emberi életben, s mennyire gyakran függenek össze a szellemi, lelki, és a testi érintő jósors és balsors az oktatással és a neveléssel. Amikor azt látjuk; ahogyan az orvosnak a megöregedett embernél, anélkül hogy tudná, a nevelési hibákat kell korrigálnia és gyakran meg sem teheti, mivel túl alapvetően jutottak az emberi lénybe, amikor azt látja az ember, hogy az, ami lelkileg kerül a gyermek elé, fizikai hatásokba változik át, amikor a fizikainak és pszichikainak ezt az egymásba-játszását átlátjuk, ekkor ébred csak az igazi tisztelet, a megfelelő megbecsülés az iránt, amivé a tanítás metodikájának, amivé a nevelés életfeltételeinek valójában – egyszerűen magának az emberi természetnek a lényege alapján lenniük kell.

Vizsgáljunk most egy **flegmatikus tanítót**, aki megint csak elengedi magát, s flegmatikus temperamentumát önmegismerés, önnevelés útján nem veszi kézbe. A flegmatikus esetében, aki a gyermekkel kerül szembe, úgy lesz, hogy az – úgy mondanám – nem elégíti ki a gyermek belső mozgékonyágát. A belső impulzusok kifelé törekszenek, ki is áramlanak, a gyermek tevékenykedni akar. A tanító flegmatikus, s elengedi ennek magát. Nem fogja fel azt, ami a gyermekből áramlik ki. Az, ami a gyermekből kifelé törekszik, nem talál külső benyomásokra és befolyásokra. Olyan, mintha ritka levegőben kellene lélegezni, hogy egy fizikai hasonlatot alkalmazzak. A gyermek lelke lelki légszomjat érez, ha a tanító flegmatikus. És ha az életben utánanézünk, hogy egyesek miért is szenvednek idegességben, neuraszténiában és hasonlóknak, megint csak úgy találjuk, ha az emberi életútban visszamegyünk, egészen a gyermekkorba, hogy egy tanító önnevelésnek alá nem vetett flegmatizmusa, akinek pedig a gyermekkel fontos tennivalója lett volna, szolgál alapul ilyen betegségi hajlamoknak. Így beteg-jellegű egész kultúrjelenségek is magyarázatot nyerhetnek. Miért is annyira, óriási mértékben elterjedt az idegesség, neuraszténia az utóbbi időkben? Azt fogják mondani, igen, tisztelt Hallgatóim, hogy azt kell gondolnunk, hogy abban az időben, amelyben azok az emberek, akik ma idegesek, neuraszténiások, nevelésüket kapták, valamennyi tanító flegmatikusokból állt. Én azonban azt mondom Önöknek, tisztelt Hallgatóim, hogy igenis flegmatikusokból állt, azonban nem a szó közönséges értelmében, hanem a szó sokkalta igazabb értelmében.

Ugyanis a tizenkilencedik század bizonyos szakaszában fellép a materialista világfelfogás. *A materialista világfelfogásnak olyan érdekeltségei vannak, amelyek az embertől eltávolodnak, amik a nevelőben a nevelésre váró tulajdonképpeni intimebb lelki mozgásainak az irányában hallatlan közömbösséget hívnak létre.* Az,

aki egy újabb kornak ezeket a kultúrjelenségeit elfogulatlanul figyelhette meg, az megláthatta, ha egyébként valaki olyan flegmatikus is volt, hogy pl. azt mondta, mivel az volt az absztrakt alapelve, hogy tilos a tanítványoknak dühükben felborítani a tintatartót: „Nem szabad ilyesmit tenni, nem szabad haragból felborítani a tintatartót; te kölyök, mindjárt a fejedhez vágom a tintatartót”, úgyhogy nem kell rögtön arra gondolni, hogy az összes ilyen „kolerikát” kirekesztették volna abban a korszakban, amelyre gondolok, vagy hogy nem léteztek ugyanakkor szangvinikusok vagy melan-
kolikusok: voltaképpen a tulajdonképpen nevelési feladattal szemben voltak flegmatikusok. A materialista világnézettel az emberhez, legkevésbé pedig az alakuló emberhez, nem jutottak el. És így lehetett flegmatikus valaki, annak ellenére, hogy emellett az életben kolerikus vagy melan-
kolikus volt az illető. Minden nevelésnél a flegma állt be, a materialista fejlődés egy bizonyos időszakában. És ebből a flegmából sok minden, ami kultúréletünkben idegesség, neuraszténia, s mint az idegrendszer egész dezorganizálódása, fejlődött ki sokak esetében. A részletekről még majd beszélnünk kell. Azonban a tanító flegmatikus temperamentumát egyszerűen annak a révén, hogy a flegmatikus tanító a gyermek mellett van, látjuk az idegdezorganizálódásban napvilágra kerülni.

A tanító melankolikus temperamentuma: Amikor ennek a temperamentumnak adja át magát, amikor melankóliája folytán túl sokat foglalkozik önmagával, úgyhogy azt lehetne mondani, hogy a gyermekek szellemi-lelki fonala állandóan elszakadással fenyeget, az érzelmi élet fonala lehül, ekkor a gyermek mellett a melankolikus tanító tulajdonképpen olyan hatást fejt ki, hogy a gyermek a maga lelki mozgásait elrejtí magában, a helyett, hogy azokat kifelé élné ki, önmagába süllyeszti. Ezáltal a tanító melankolikus temperamentumának a szabadra állítása a gyermek későbbi életkora számára, tehát egy melankolikus tanító közreműködéséből olyanná lesz, hogy a légzés és vérkeringés szabálytalanokká lesznek. Az pedig, aki tanítóként nem csak a gyermeki kor pedagógiáját tartja maga előtt, orvosként sem csak azt a kort, amivel szembekerül, amikor az embernek egy bizonyos baja van, hanem aki az egész emberi életet összefüggésben képes meglátni, annak egy-egy, a 40., 45. évben fellépő szívbetegség eredetét abban az egész hangulatban kell felkeresnie, amely a tanító melankolikus temperamentumának szabadjára-engedése révén állt elő, az egyedi nevelés, a tanítás során. Látjuk ebből, mennyire egyszerű, hogy azoknak a tanítói lélek és gyermeki lélek közt szellemi-lelki-értelemben ható imponderábiáknak a megfigyelése ezt a kérdést ébressze: **hogyan is gyakorolja önnevelését** pl. a temperamentumok irányában a **tanító, a nevelő**. Már sejtjük is, hogy a dolog nem haladhat azon a vágányon, hogy a tanító, a nevelő egyszerűen kijelentse: a temperamentum velem született, s ennél maradok. Elsősorban ez nem igaz, másodsorban, ha igaz is volna, az emberi nem a nevelési hibák folytán már régen kihalt volna.

Igen, tisztelt Hallgatóim, nézzük még meg a szangvinikust, aki **tanítóként szangvinikus temperamentumát** szabadjára engedi. Minden lehető benyomásra

fogékony az ilyen ember. Ha valamelyik diák pacát ejt, oda fordul, nem válik heves-sé, tekintetét fordítja oda; ha valamelyik diák súg valamit a másik fülébe, odafordítja tekintetét; szangvinikus, hamar érik a benyomások, s mélyebb benyomást nem keltenek. Kihívja az egyik leánykát, csak igen röviden kérdez tőle valamit, az nem is érdeklő sokáig, hamar helyre is küldi.

A tanító szangvinikus. Amikor most ismét ugyanazokat a módszereket alkalmazzuk, amelyek a teljes emberi életre vannak tekintettel, egyeseknél, akik a vitalitás hiányában, az életöröm hiányában szenvednek – ez azonban néhány ember beteg hajlama – mindezt a tanító szabadjára engedett temperamentumának a hatására, mint amazok okára vezethetjük vissza. A tanító önnevelés nélkül való szangvinikus temperamentuma egy az individualitásból forrásozó vitalitás elnyomását, az életöröm, az erőteljes akarat elnyomását okozza.

Igen, tisztelt Hallgatóim, amikor ezeket az összefüggéseket, amiket egy valódi Szellemtudomány szolgáltat, amely egy tényleges emberismeretre törekszik, tartjuk szem előtt, akkor látjuk csak meg, hogy az emberi természet és az emberi lényiség meglátásában mennyire átfogónak kell lennie a valódi nevelőművészetnek, a valódi oktatásnak, s mennyire kicsinyesnek veszi magát ki az, ami gyakran csak a legközelebbiig lát el, ami épp kényelmesen figyelhető meg. Nem megy tehát így, és a jelenlegi kultúra – amely már elég kárt mutatott fel az emberi lét szférájában – egyik alapkövetelménye a következő: Hogyan juthatunk el azoknak az egyedi megfigyeléseknek a köréből, amiket a kísérletekkel vagy a statisztikákkal, vagy mindazzal a többi szép dologgal, mindezekből a kényelmes egyedi megfigyelésekből, amikre ma szinte egyedül alapoznak pedagógiákat és, didaktikákat, – olyan pedagógiához és didaktikához, ami a teljes emberi átélést és **az emberben lévő örök részt**, amely az emberi átélésen keresztül csak átfénylő jelleggel nyilatkozik meg, egyaránt tekintetbe veszi. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban valami sokkal mélyebb is jelentkezik.

Megkísértem bevezető értelemben utalni arra, ami tanító és diák, nevelő és gyermek között játszik, egyszerűen azáltal, hogy mindketten itt vannak, amikor semmi olyat sem veszünk figyelembe, amit a tudatból cselekszünk, csak azáltal, hogy itt vagyunk. Éppen a különböző temperamentumoknál mutatkozik ez meg. Nos, mondják, most el kell kezdeni a neveléssel is. Persze itt az az általános nézet uralkodik, hogy az képes megtanítani valakinek valamit, aki az átadásra várót megtanulta. Ha én magam tanultam meg valamit, úgy mintegy fel vagyok rá jogosítva, hogy azt egy másiknak átadjam. És gyakran egyáltalán nem látják, ahogyan a tanítónak önnevelés, vagy tanítóképzői nevelése révén is, ahogyan azt majd meglátjuk, temperamentum, karakter, stb. vonatkozásában létrehozott belső tartása annak a háttérében állapodik meg, amit a tanítás és nevelés számára képes elsajátítani a tanító a saját tanulása révén, annak a révén, amit az ember megtanulhat. Azonban az embermegismerés itt is éppen mélyebbre vezet az emberi lénybe. Tegyük hát fel a következő kérdést: Hogyan is állunk olyasminek a tovább-adásával, amit megtanultam, vala-

ki más, egy gyermek számára, aki nem tanulta még azt. Elég-e azt olyan módon átadni, mint ahogyan azt saját magunk vettük fel? Nem elég. Tapasztalati tényt mondok el, olyan tapasztalati tényt azonban, amely akkor adódik csak, ha az embert tényleg test, lélek és szellem alapján, az egész életre vonatkozólag vizsgáljuk. Egy ilyen megfigyelés az első életszakaszra, a fogváltás előtt (a születéstől a fogváltásig), ezt adja: amikor a tanítónak a gyermekkel való kölcsönös viszonyát képesek vagyunk figyelemmel kísérni, mint ahogyan azt a temperamentumok vonatkozásában tettem, akkor a következőkhöz jutunk: ennek az életszakasznak a számára annak, amit tanultam, a gyermek felé kifejtett tanításra és nevelésre vonatkozólag a lehető legkisebb jelentősége van csupán.

Itt a lehető legnagyobb **jelentősége annak van, hogy én magam miféle ember vagyok**, milyen benyomásokat kap általam, hogy utánozhat-e. És tényleg, éppen ennek az életkornak a számára egy olyan kultúra, amely pedagógiáról egyáltalán nem beszélt még, hanem elemi primitív módon **folytatott** pedagógiát, egészségesebben vélekedett, mint ahogyan gyakran mi gondolkodunk; egy olyan kultúra, mint amelylyel régebbi időkben keleti tájakon találkozhattunk, amikor még nem a mi felfogásunk szerint pedagógusnak nevezhető valaki tevékenykedett, hanem ahol az embernek hatást kellett gyakorolnia, különösen a gyermeki korra, az embernek mindazzal, ami ő maga volt fizikailag, lelkileg és szellemileg, karaktere szerint, akinek egyszerűen ott kellett a gyermek mellett lennie, úgyhogy a gyermek ő hozzá igazodhatott, úgyhogy a gyermek, valamelyik izmával rándult egyet, amikor ő rándult az izmával, a gyermek a szemeivel hunyorított, amikor ő hunyorított szemeivel. Ő azonban tréningezett, hogy az ilyen dolgokat úgy tegye, hogy azokat a gyermek utánozhassa. Ez nem a keleti pedagógus, hanem a keleti dātā volt.² Ennek még valami, ösztönös képze az alapját. De ezt ma is láthatjuk. Amit én tanultam, semmilyen jelentőséggel nem bír annak a számára; **ami** a fogváltásig vagyok nevelőként a gyermek számára. A fogváltást követően azonban már bizonyos jelentőségre szert tesz. Valamennyi jelentőségét elveszti azonban, ha azt úgy adom át, ahogyan azt magamban hordom. Művészi módon kell lefordítani, mindent képbe hozva; ahogyan még látni fogjuk. Ismét csak imponderábilis erőket kell jómagam és a gyermek között ébresztenem. És a második életszakasz számára, a fogváltástól a nemi érettség közötti életszakasz számára az anyag teljességénél, amit megtanultam, annak tehát, amit magamban, a fejemben, hordozok, sokkal inkább van jelentősége annak, hogy képes vagyok-e szemléletes képszerűségbe, eleven alakításba lefordítani azt; amit a gyermek körül kifejték és aminek a gyermekbe kell tudnia áradnia.

És csak azok számára, akik a nemi érésen áthaladtak már, és az ő számukra azután a húszas éveik elejéig jut jelentőségre az, amit saját magunk tanultunk. A kisgyermek számára a fogváltásig a nevelésben az ember a legfontosabb. A fogváltástól

² Szanszkritban: az adó, az odaadásteljes ajándékozó.

a nemi érésig lévő gyermek számára a nevelésben a legfontosabb az eleven életművészetbe átmenő ember. És csak a 14., 15. életkortól igényli a gyermek a nevelő tanítás és a tanító nevelés számára azt, amit magunk tanultunk, és ez úgy a 20., 21. évekig tart, amikor azután teljesen felnőtt a gyermek (persze már előzőleg is fiatal hölgy és fiatalember), és amikor végül is a húszéves a másik emberrel, még ha az idősebb is, egyenjogúként áll szemben.

Ez pedig ismét – meglátjuk majd, amint ilyen megismerések egy valódi emberbölcsesség irányában mélyülnek el – ismét mélyebben enged betekintenünk az emberi lénybe. Megtanuljuk felismerni, hogy – és ezt sokszor így hitték – nem ismerik meg a tanítót, amennyiben, miután a tanítói képzésen átment, levizsgáztatják, hogy tud-e valamit; ekkor csak azt ismerik meg; hogy képes-e olyan módon előadni, ahogyan az ember előad valamit, amikor a dolgot maga ismeri, hogy elő tud-e adni a 14., 15. és 20. évek közötti életkorúak számára. Korábbi életkorok számára számításba se jön az, amit a tanító képes megmutatni. Itt a kvalitást teljesen más alapon kell megítélni. És ezért arról van szó, hogy a pedagógia és didaktika alapkérdéseként lép fel a tanítói kérdés. És az, aminek tulajdonképpen élnie kell egy gyermekcsoportban, tovább kell vibrálnia, tovább-hullámozni, be a szívig, az akarat mozzanatokig és végül az értelemben, ez az, ami mindenekelőtt a tanítóban él, mindenekelőtt azáltal él benne, hogy egy meghatározott emberi természettel, egy meghatározott temperamentummal, egy meghatározott jellemmel, egy meghatározott lelki alkattal áll a gyermek előtt; csak azután, hogy egy bizonyos módon képezte önmagát, és, hogy az ömagában képzetet ismét képes átadni a gyermekeknek. Ebből láthatjuk, hogy egyes-egyedül az átfogó módon végrehajtott ember-megismerés lehet csak a tanítás valódi didaktikájának és a nevelés életfeltételeinek a megértésére szolgáló alap. És erről a kettőről, a tanítás didaktikájáról és a nevelés életfeltételeiről szeretnék beszélni majd ezekben az előadásokban.

Második előadás

1924. április 9.

Tegnap – igen tisztelt Hallgatóim – a tanítóról beszéltem, aki a gyermekek elé áll. Ma megkísérlem a gyermeket jellemezni fejlődése során, ahogyan a tanító elé kerül. A gyermekkorban az ember számításba jöhető valamennyi erejét figyelembe vevő pontosabb megfigyelés esetén a földi élet kezdetekor három egymástól világosan elváló életkort kell megkülönböztetnünk. És csak akkor, ha olyan módon folytatunk ember-megismerést, hogy e korszakok mindegyikének a sajátosságait vesszük figyelembe, lehetséges szakszerű, de inkább azt szeretném mondani, emberhez mért tanítás és nevelés.

A gyermek első életszakasza a fogváltással zárul le. Itt azokban a nézetekben, amik ma szokásban vannak – és ezt nem ismerem félre – tekintettel vannak ugyan arra a változásra, amely a gyermeki testben, a gyermeki lélekben is lejátszódik ebben a korban; azonban nem annyira átfogó jelleggel; hogy ennek révén beletekintենék mindabba, ami az emberrel ebben a zsenge korban végbemegy és amit mindenképpen fel kell fogni és meg kell ragadni akkor, ha nevelni akarjuk az embert. Azoknak a fogaknak a kinövése, amelyek nem az első évek öröklött fogai többé, ez persze a legkülsőbb tünete csupán az egész emberi lényiség teljes átalakulásának. Sok minden folyik le az organizmusban, ha külsőleg nem is annyira láthatóan, ami a második fogazat kinövésével csupán legradikálisabb kifejezését mutatja.

Amikor, igen tisztelt Hallgatóim, odafigyelünk ezekre a dolgokra, tisztában kell már lennünk vele, hogy a fiziológia, de a kortársi pszichológia sincs abban a helyzetben, hogy teljesen betekinthesse az emberbe, abból az okból kifolyólag, mivel a maguk módján előnyös módszereiket éppen csak annak a vizsgálatán fejlesztették ki, ami a testben kifelé fordultan található és ami a lelkeségből megnyilatkozik ebben a testben. Az antropológikus Szellemtudománynak mindenekelőtt az a feladata, ahogyan tegnap már említettem, hogy test, lélek és szellem alapján tekintsen az emberi fejlődés egészébe. Azonban rögtön, kezdettől fogva el kell oszlatni egy olyan előítéletet, amelyen – ezt sem ismerem félre – mindazoknak, akik az antropológikus Szellemtudománnyal történő alaposabb foglalkozás nélkül kezdenek a Waldorf pedagógiába és didaktikájába, el kell botlaniok. Ne képzeljék, igen tisztelt Hallgatóim, hogy akár csak egy pillanatra is eszembe jutna, megállapítani, hogy azt, amit kifogásolni lehet ezzel a Waldorf-iskolai pedagógiával kapcsolatban, azt egyszerűen elengedjük a fülünk mellett. Egyáltalán nem ez az eset; épp ellenkezőleg. Aki szellemi talajon áll, mint amilyen az antropológikus Szellemtudományé, az semmilyen vonatkozásban se válhat egyoldalú fanatikussá; az mindazt, ami nézeteivel szemben kifogásként

emelhető, a legalaposabb mérlegelés tárgyává teszi. És éppen ezért teljesen érthetőnek tűnik számára, hogy ha az ellen, amit szellemtudományi háttérből kifolyólag mondunk a pedagógiában, újra meg újra felvetik: Ezt pedig előbb bizonyítanotok kell.

Nézzék, ezt a bizonyítást igen gyakran anélkül említik, hogy egy világos fogalmat kapcsolnának ahhoz, amit valójában értenek ez alatt. De itt kimerítő előadást nem tarthatok a bizonyítás módszereiről a különböző élet- és megismerési területekre vonatkozólag, ezzel szemben a következő hasonlattal szeretném megértetni magamat. Mert mit is értenek ma az alatt, amikor arról szólnak, hogy valamit bizonyítani kell: Nos, a 14. század óta az egész emberi művelődés arra vett irányt, hogy minden megismerést a szemrevételezés alapján, azaz az érzéki észlelet alapján ítéljen meg. Ezt megelőzően, a 14. század előtt ez teljesen más volt. Csak éppen az ember ma nem veszi tekintetbe többé, ahogyan elődei az egész világberendezést illetően éppen más nézőpontot foglaltak el. Az ember ugyanis ma bizonyos vonatkozásban elbizakodott a tudatában, az utolsó évszázadokban megszerzett művelődése folytán, és könnyen néz úgy arra, ahogyan pl. a sötét Középkorban, amit valójában egyáltalán nem is ismer, mégis sötétnek hív, ahogyan az emberek gyerekes módon – ahogy képzeli – folytatták az életüket. Képzeljük csak el ezzel kapcsolatosan, amit majd utódaink – ha éppannyira elbizakodottan gondolkodnának – mondanak majd rólunk. Egy ilyen szempontból éppannyira gyerekesnek találnak majd, mint ahogyan mi akarjuk gyermekinek látni a középkori embereket.

Abban a korban, amely a 14. századot megelőzte, ugyancsak látták az érzékek világát, fel is fogták értelmükkel, és az az értelem, amit ma oly gyakran lebecsülnek, s amely a középkori kolostor-iskolákban uralkodott, belülről mint értelem, fogalmi gazdagság, sokkal fejlettebb volt, mint az a kaotikus fogalomalkotási képesség, amelyet a természeti jelenségek pórázán vezetnek, – ez ma gyakran feltűnik annak, aki ezeket a dolgokat objektíven és elfogulatlanul fontolóra veszi. Akkoriban úgy állt a dolog, hogy mindazt, amit értelem és érzékek láttak a világban, az isteni-szellemi világrend oldaláról kellett igazolni. Az érzéki megnyilatkozást az isteni-szellemi kinyilatkoztatásból kellett igazolni, s ez akkoriban nem valamiféle pusztán absztrakt princípium volt, hanem általános emberi érzés és érzület. Valami akkor szerezhetett csak érvényt az érzéki világban, amikor úgy ismerték meg, hogy az isteni-szellemi világrendből kiindulólág voltak képesek kimutatni. Ez megváltozott, kezdetben lassan, amennyiben az egyik felfogás a másikba ment át. Azonban a mi korunkban végül is oda érkeztünk el, hogy voltaképpen minden, még az isteni-szellemi világrendben is, érvényt azáltal szerezhet csupán, ha az az érzéki világból kiindulólág bizonyítható, ha a kísérletet és érzéki megfigyelést úgy lehet elrendezni, hogy velük azok a dolgok, amiket a szellemről mondunk, alátámaszthatók.

De miért is kérdezi tulajdonképpen az embert ma valaki, aki ezt mondja: „Bizonyíts be számomra egy dolgot, ami a szellemre vonatkozik?” Ezért kérdezi: Végez-

tél-e kísérletet, tettél-e olyan érzéki megfigyelést; ami bizonyítja? Miért kérdez így? Abból az okból kifolyólag kérdez így, mivel az ember elveszítette a saját belső aktivitása iránti bizalmat, az olyan rálátások előtörésének a lehetősége iránti bizalmat, amelyek magából az emberből jönnek, szemben azzal, amit az ember akkor nyer, amikor a külső élet, az érzéki látszat és az értelmi megismerés felé fordul. Azt kell mondanunk: bensőjében gyengévé vált az emberiség, nem érzi többé egy bensőleg produktív élet erős támaszát. És valamennyi gyakorlati ténykedést, mindenekelőtt a nevelői tevékenységet mélyen befolyásolta az, amit az imént elmondtam. Ebben az értelemben a külső érzéki látszat, megfigyelés vagy kísérlet által bizonyítani, azzal hasonlítható össze, mint amikor valakit valamilyen tárgyra figyelmeztetnek, amely leesik, ha nincs alátámasztva; a Föld nehézségi ereje vonzza, alá kell támasztani, amíg szilárd alapra nem kerül. Amikor most odalép valaki és így szól: „De hiszen te arról beszélsz nekünk, hogy a Föld, a többi égitest, szabadon lebegnek a világűrben: nem értem ezt; hiszen valamennyi tárgyat, hogy le ne essen, alá kell támasztani. A Föld azonban mégsem esik le, sem a Nap és éppoly kevésbé a többi égitest.” Teljesen át kell váltani a gondolkodásban, amikor a földi körülményektől a kozmikus térbe megyünk ki. Azt kell mondanunk, az égitestek itt egymást hordozzák. Azok a törvények, amik a Föld közvetlen környékére érvényesek, itt megszűnnek. Így van ez a szellemi igazságokkal. Amikor a növény, állat, ásvány vagy a fizikai ember érzéki részéről megállapítunk valamit: Kísérlet és érzéki megfigyelés révén kell bizonyítani azt. Ez ebben az esetben azt jelenti: a tárgyat alá kell támasztani. Amikor a Szellem szabad birodalmába lép át az ember, az igazságoknak itt egymást kell hordozniuk. Itt a dolgokhoz bizonyítékot azáltal találni csak, hogy az igazságok egymást hordozzák.

A Szellemi bemutatásánál ezért éppúgy egy felismerésnek az egész összefüggésbe történő világos belehelyezéséről van szó, mint ahogyan a Föld vagy egy másik égitest szabadon van a kozmikus térbe helyezve. Az igazságoknak itt egymást kell hordozniuk, úgyhogy annak, aki a szellemi világba való betekintésre törekszik, mindenekelőtt azt kell megkeresnie, ahogyan más oldalak felől jönnek olyan igazságok, amelyek bizonyos értelemben a bizonyítás szabad gravitációs erőivel az egyik igazságot éppúgy szabadon, alátámasztás nélkül megtartják a kozmikus térben, mint ahogyan a kölcsönösen ható gravitációs erők tartanak meg szabadon a kozmikus térben egy égitestet. ***Alapos belső érzületté kell válnia ennek hogy a szellemiről így tudjunk gondolkodni, mivel egyébként az emberben a lelki elemet megragadhatjuk ugyan, nevelhetjük és taníthatjuk, a szellemet azonban nem, amely pedig benne éppúgy él és tevékeny, mint a lelki elem.*** Amikor az ember a fizikai-érzéki világba érkezik, – és erről ma, ha még nem is tökéletes (csak igen távoli időben válnak teljessé), mégis léteznek bizonyos vonatkozásban áttekinthető természeti ismeretek – ekkor szülei, nagyszülei szolgálatnak neki fizikai testet. A Szellemtudomány számára ez egyik része az emberi lényiségnek. A másik emberi lényiség ugyanis, amely azzal, ami apától és anyától jön, egyesül, szellemi-lelki lényként száll le a szellemi-lelki világból. Az előző földi élet és a jelenlegi között hosszabb időt élt át a halál és

az új születés között. A halál és az új születés közötti ennek az életpályának a során élményei voltak a szellemiben éppen úgy, mint ahogyan érzékeink, értelmünk; érzéseink, akaratunk által testileg közvetítettek az élményeink a Földön, születés és halál között. Ezek az élmények, amiket szellemileg éltünk át, leszállanak, előbb laza módon kapcsolódnak az ember fizikai részével az embrionális időszakban és az első gyermeki korban a születés és a fogváltás között alapjában véve még laza módon, bizonyos értelemben külsődlegesen auraként lengve körül az embert, vannak jelen. És azt mondhatjuk: éppen azért, mivel az, ami leszáll a szellemi világból, ami szellemi-lelki lény, és éppannyira reális, mint amit szemmel látunk az anyai testből megszületni, lazábban kapcsolódik még a fizikai testiséggel, mint ahogyan az később az eset az embernél, ezért él sokkal inkább testén kívül még a gyermek, mint a későbbi felnőtt ember.

Ezzel pedig egyszerűen más módon fejeztem csak ki azt, amit tegnap már elmondtam: Ebben az első korszakban a gyermek egész lényét tekintve, a legnagyobb mértékben az érzékek lénye. Mint egy érzékszerv, olyan. Az egész organizmuson csergedezik át az, ami benyomások alakjában a külvilágból jön, kicseng, utánhangzik, mivel a gyermek, még nem annyira bensőségesen, mint később az ember, kapcsolódik össze testével, hanem lazább szellemi-lelki részével a környezetben él. Ezért vesz fel mindent, ami benyomásként éri ebből a környezetből.

Nézzük, hogyan is viszonylik az, amit az ember a tiszta öröklés révén kap apja és anyja révén a fizikaiban, összlényiségéhez. Amikor az ember azzal a pillantással, amelynek itt ábrázolnia kell – s nem egyszerűen abban az értelemben akar bizonyítani, ahogyan azt az imént jellemeztem – azzal a pillantással, amely a szellemit akarja meglátni, szemléli az ember fejlődését, azt fogja találni, hogy az organizmusban minden éppúgy öröklési erőkon alapul, mint az első fogak, az úgynevezett tejfogak. Nézzük csak meg egyszer, de a valóban egzakt pillantással, mennyire eltérően alakulnak az elsőkhöz képest a második fogak, és mennyire – úgy mondanám – kézzelfogható az, ami az emberen a születéstől a fogváltásig valójában végbemegy.

Az egész ember ugyanis születésétől a fogváltásig, amennyiben fizikai részében az öröklési erők uralkodnak, egyfajta modell, amelyen tisztán utánozó lényként dolgozik a környezet benyomásai alapján a szellemi-lelki rész. És ha a környezetéhez való viszonyának a vonatkozásában a gyermek lelkébe helyezkedünk, ahogyan a gyermek a lelki rész minden mozzanatát annak egésze vonatkozásában vizsgálja, pl. ahogyan a gyermek minden kézmozdulatban, minden arckifejezésben, a szem minden pillantásában a felnőtt mögötte álló szellemiségét sejtje meg és azt tovább engedi rezegni magában, ha mindezt megfigyeljük, akkor meg is találjuk, ahogyan azt a modellt követően, amelyet az öröklés ad át az embernek, az első hét életév során egy másik alakul ki. Mint emberek, a földi világtól az öröklési erők révén tényleg egy olyan modellt kapunk, amelyet követően, a második embert, aki tulajdonképpen csak a fogváltással születik meg, alakítjuk ki. Pontosan úgy, mint ahogyan a kis fogat, a

tejfogacskát, amely a testben ül, kilöki az, ami helyébe akar kerülni, úgy, ahogyan azt látjuk, amint az ember individualitásához tartozó valami nyomul előre, és a megörököltet leveti, így van ez az egész emberi organizmussal. Ez a legelső hét életév során a Föld-erők modellszerű eredménye volt. Éppen úgy eltávolításra kerül, mint ahogyan testünk külső növekményeit távolítjuk el, a körmöket levágjuk, haját vágunk stb., úgy, ahogyan a külsőt folyton eltávolítjuk, a fogváltással megújul az ember; csak hogy ez a második ember, amely teljesen lecseréli az elsőt, amelyet a fizikai öröklés révén kapunk, immár azoknak az erőknek a befolyása alatt képződik, amiket az ember a földi létét megelőző életből hoz magával. És abban az életkorban, amely a születés és fogváltás között foglal helyet, valójában az öröklési erők, amik az emberiség fizikai fejlődési áramához tartoznak, küzdenek azokkal az erőkkel, amiket minden egyes ember emberiség-individualitása a földi születést megelőző életből hoz le magával, megelőző individuális földi életeinek eredményeiként.

Itt most arról van szó, hogy egy ilyen tényt ne kizárólag az elméleti értelemmel fogjunk fel, ahogyan a mai gondolati szokások alapján legtöbbször teszik, hanem arról van szó, hogy egy ilyen tényt a teljes belső emberi lényiséggel ragadjunk meg, ragadjuk meg a gyermek oldaláról, s ragadjuk meg a nevelő oldaláról. Amikor a gyermek oldaláról ragadjuk meg azt, ami élénk tárul, akkor azt látjuk, amint a gyermek benső lelki lényével, azzal, amit a földi-előtti életből hozott le magával, a szellemi-lelki világból, teljesen odaadja magát az őt körülvevő többi ember hatásai fizikai oldalának. És ez a viszony a természetszerűbe; lefelé került áthelyezésre, a külsőbe ültetett olyan viszony, amelyet másnak, mint vallásosnak, aligha nevezhetnénk.

Igen tisztelt Hallgatóim, itt megértésre kell jutnunk annak a módját illetően, ahogyan az ilyen kifejezéseket értjük. Természetesen, amikor ma egy vallásos viszonyról szólunk, akkor a felnőttek tudatosan fejlett vallásos érzületére gondolunk. A hangsúly azon van, hogy a felnőtt szellemi-lelki volta a világ vallási életben, szellemi voltában merül ki, a felnőtt a világ e szellemi voltának adja oda magát. A vallási viszony a világnak való magát-odaadás, bocsánatért-esdő magát-odaadás, a felnőtt embernél azonban teljesen a szellemibe merítetten. A lélek, a szellem a környezetnek vannak odaadva. Ezért tűnik úgy, mintha ellentétjébe forgatnának ki valamit, amikor arról a módról, ahogyan a gyermek teste a környezetnek odaadottan él, úgy beszélünk, mint valamilyen vallásos átélésről. Ez azonban egy természetszerűen-vallásos viszony; a gyermek a környezetnek van odaadva, a külvilágban él, mint a szem, amely az organizmus egyéb részétől leválasztja magát és a környezetnek van odaadva, tiszteletben; bocsánatot esdve; vallásos viszony ez, a természetszerűbe átültetve. Ha pedig egy bizonyos értelemben érzéki képet akarunk kapni arról, ami a felnőttben szellemi-lelki módon játszódik le, amidőn vallásosan él át, akkor a gyermek testét kell csak a fogváltásig helyesen lelki szemünk elé vonni. A gyermek vallásosan, azonban éppen természetszerűen vallásosan él. Nem a lélek van odaadva, hanem vérének keringése, lélegző folyamata, az a mód, ahogyan a felvett táplálék révén

táplálkozik. Mindezek a dolgok a környezet felé vannak odaadva. A vérkeringés a lélegzési tevékenység a táplálkozási tevékenység a környezethez imádkoznak.

Az ilyen kijelentés természetesen paradoxnak hat, azonban éppen paradox voltában mutat rá az igazságra. Amikor ugyanis nem az elméleti értelemmel, hanem teljes emberségünkkel fogunk fel ilyesmit, s nézzük végig azt a küzdelmet, amelyet a gyermek ebben a vallásosan természetszerű alaphangulatban folytat le előttünk, az öröklési erők és az a közötti harcot, amely utóbbit egy második ember számára alakítanak ki az individuális erők annak a hatóerőnek a révén, ami a születés előtti életből hozta le azokat, ekkor nevelőként is vallásos alaphangulatba kerülünk. Azt szeretném azonban elmondani, hogy mialatt a gyermek fizikai testével kerül a hívő vallásos hangulatába, az akinek nevelnie kell, azáltal, hogy arra tekint, ami oly csodálatosan játszódik le a születés és a fogváltás között, a pap vallásos érzületébe kerül. És a nevelő szolgálata papi szolgálattá lesz, mint egyfajta kultuszszá, amely az egyetemes emberi lét áldozati oltárán nem egy halálra szánt áldozattal, hanem amely magának az emberiségnek az életre ébresztésére szánt áldozatával megy végbe. Ugyanis azt, ami a gyermekben az isteni-szellemi világból jutott el hozzánk, s aki saját erőinek a révén egy második emberi organizmust képez, egy olyan lényiségből, amely az isteni-szellemi élet egy adománya révén jött el hozzánk, – azt kell a földi élet számára átadnunk.

Amikor ezeket a körülményeket megfontoljuk, valami olyan ébred bennünk, mint a papi nevelőérzet. ***És amíg az első életévek felé ezt a papi nevelőérzetet fel nem vesszük mindabba, amit nevelésnek hívnak, addig a nevelés nem találta még meg az életfeltételeit.*** Amikor az értelemmel akarják uralni azt, ami a neveléshez szükséges, s pedagógiákat kialakítani a gyermeki természet külső szemlélete alapján az értelem segítségével, az legfeljebb „negyed”-pedagógiákat eredményez. „Egész” pedagógiákat nem szabad az értelemből megszerkeszteni, az „egész” pedagógiáknak a teljes emberi természetből kiáradóknak kell lenniök; és pedig nem csupán a külsőleg értelemszerűen megfigyelő, hanem a Mindenség titkait belsőleg mélyen átélő teljes emberi természetből is.

Kevés olyan dolog van, ami annyira csodálatosan képes hatni az emberi lélekre, mint amikor látjuk, ahogyan napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre előtör az első gyermeki életkorban a benső szellemi-lelki oldal, ahogyan a végtagok kaotikus mozgásaiból, a külsőn csüngő tekintetből, az arcjátékából, amelyről érezzük, hogy tulajdonképpen még nem egészen tartozik a gyermek individualitásához, mindaz kibontakozik és az emberi alak felszínén kifejezésre jut, ami a centrumból, az ember középpontjából jön, amikor tevékenységében kibontakozik az, ami a születés előtti életből isteni-szellemi lényiségként ereszkedik alá. Ha ezt az ember képes úgy felfogni, hogy tisztelettel, odaadási módon mondja: „Itt az Istenség, amely az embert születéséig elvezette, nyilatkozik meg, és folytatja az emberi organizmus kialakításában; a működő Istenséget látjuk itt, érzékeljük, ahogyan az Isten betekint hoz-

zánk”, ha a nevelésnek ezt az istentiszteletét szíve ügyévé képes tenni az ember, akkor ez, igen tisztelt Hallgatóim, az, ami saját tanítói individualitásunkból nem a megtanult, hanem a belsőleg előforrásozó élő metodikában vezethet minden nevelést és oktatást.

Szükségünk van az alakuló ember felé irányuló ilyen alaphangra, mint olyanra, ami minden nevelési metodikához hozzátartozik. E nélkül a belső alaphangulat nélkül, e nélkül a nevelőben lévő – világi értelemben szólva – papi hozzáállás nélkül nevelést egyáltalán nem lehet folytatni. Ezért mindannak, amire a metodika átalakításakor tevékenykedvén törekedni kell, éppen abban kell állania, hogy a 14. század óta túl erősen intellektuálissá, túl erősen értelemszerűvé váltat ismét a kedélyi-jellegűbe vezessük vissza, abba, ami a teljes emberi természetből, s nem csupán a fejből fakad. Ugyanis ezt olvassuk abból le, amit a gyermek természete, ha képesek vagyunk elfogulatlanul vizsgálni, tanít meg olvasni.

De valójában milyen útra is tért a 14. század óta kultúréletünk? A nagy kultúrátmenet, kultúraváltás során, amely a 14. századdal zajlott le, először arra volt csak képes odatekinteni az ember, ami a bensőségtől, úgy mondanám, a külsőség felé hajtotta. A külsőséghez való tapadás olyannyira magától értetődő valamivé vált a mai emberiség számára, hogy többé fel se merül, hogy ebben a vonatkozásban valami meg is változhatna. Azt az állapotot, amelybe a történelmi fejlődés során jutottunk, valami abszolút helyesnek tekintik, s nem olyannak csupán, mint ami a kor kultúrájának a feltételeihez tartozik. Úgy, ahogyan a 14. vagy 15. századot megelőzően éreztek, úgy az ember többé nem érezhetett. Akkoriban a szellemet egy éppannyira tökéletlen módon tekintette az ember, ahogyan ma tökéletlen módon látja a természetszerűt. Azonban az emberi nem számára előtérbe kellett kerülnie a tisztán természetszerű szemléletének és csatlakoznia kellett ahhoz, amit a régebbi emberiség a természetnélküli szellemi-lelkiének való odaadásával birtokolt. Szükség volt a materializálásra, a fordulatra.

Fel kell azonban ismernünk, hogy mostantól, ha a civilizált világ emberisége nem akar kultúra-nélküliségbe süllyedni, egy újólagos fordulatra, a szellemi-lelkihez történő odafordulásra van szükség. Ennek a ténynek a tudatában rejlik valójában a magva mindazoknak a törekvéseknek, amiknek egyike a Waldorf-iskolapedagógia. Ilyen törekvés abban akar gyökeret verni, ami korunkban az emberiségfejlődés mélyebb vizsgálata számára a szükséges tennivalóként nyilatkozik meg.

A szellemi-lelkihez kell újból visszatérnünk.

Ehhez előzőleg világos tudattal kell látnunk azt, hogy mi módon jöttünk ki belőle. És ez sokaknak hiányzik még. És ezért azt, ami ismét a szellemihez akar visszavezetni, valami – mondjuk csak ki – nem egészen értelmes dolognak tekintik.

Ebben a vonatkozásban különös bizonyítékokról hallhatunk. Csak mintegy zárójelben, szeretnék egy érdekes bizonyítékról beszélni. Nézzék, Maurice Maeterlinck: „**Das grosse Rätsel**” című, új könyvének egyébként nagyon érdekes fejezetében szó van az antropológikus Szellemtudomány világfelfogási módszeréről. Ebben megtárgyalja a Szellemtudományt is és – bocsássák meg, hogy személyessé válok megtárgyal engem is. Néhány könyvemet olvasta, és – ez igen érdekes – azt mondja, hogy amikor elkezdi könyveimet olvasni, akkor mérlegelő, logikus, óvatos szellemnek látszom; amikor könyveimet tovább olvassa, a további fejezetekben úgy tűnik, mint ha megőrültem volna. Nézzék, megjelenhet mindez így Maurice Maeterlincknek, megvan ehhez természetesen a joga, szubjektíven megvan hozzá a joga, mert miért is ne tűnhetnék az első fejezetekben mérlegelőnek, logikusnak, tudományosnak és a további fejezetben bolondnak? Teljes joga megvan rá, természetesen, nem is akarja ezt tőle senki sem elvitatni. Azonban itt arról van szó, hogy nem abszurd-e ugyanakkor az ilyesmi. És abszurdnak bizonyul, ha meggondoljuk a következőket. Sajnos életemben igen sokat írtam, és lehet úgy mondani, hogy amikor az egyik könyv írását abbahagytam, egy újabb megírásába kezdek. Amikor azután ezt Maurice Maeterlinck elolvassa, megint úgy találja majd, hogy az első fejezetekben óvatos, mérlegelő, tudományos vagyok, a további fejezetek során megint örültté válok; azután egy harmadik könyv írásába fogok, akkor az első fejezetekben megint értelmesnek kellene lennem, stb. Láthatják, értenem kell annak a művészetét, hogy a könyv első fejezeteiben önkényesen egy eléggé értelmes emberré legyek és ugyanígy önkényesen örültté váljak, majd mindjárt ismét az értelmességbe helyezkedjem vissza, amikor nekifogok a következő könyv megírásához. Megvan hozzá a joga, hogy így találja. Elfelejtí azonban, hogy észrevegye egy ilyen nézet abszurditását. És a jelenkor ilyen jelentős embere – abszurdá válik. Ez – ahogy mondtam – közbevetett dolog csupán.

Sokan egyáltalán nem jutnak el annak a tudatához, hogy nem az emberi természet eredeti forrásából ítélnék, hanem abból, amit a külső materialista életalakítás és képzés, a 14. század külső kultúrája sulykolt be. Mélyebben tekinteni az emberbe, mindenekelőtt ez a feladata a pedagógusnak, a nevelőnek és ezzel tulajdonképpen mindenkinek, akiknek valamiképpen közük van gyermekekhez. Ezért arról van szó, hogy legyünk teljesen tudatában annak, hogy mindaz, ami rezdülésként él a környezetben, a gyermekben tovább vibrál. Világosan előttünk kell állnia, hogy ebben a vonatkozásban ténylegesen, ahogyan tegnap mondtam, imponderábilák játszanak közre. A gyermek abból, amit környezetében teszünk, fürkészi ki, milyen gondolatok állanak egy kézmozdulat, egy arcjáték mögött. Kifürkészi, magától értetődően nem abból, hogy értelmezi az arcjátékot, hanem a gyermeknek a felnőttel való sokkal mozgékonyabb belső összekapcsoltsága révén, mint ami később az eset a felnőttnek a felnőtt irányában. És így érkezünk oda, hogy **a gyermek környezetében nem engedhetjük meg magunknak, hogy mást érezzünk és gondoljunk, mint olyat, ami továbbvibrálhasson a gyermekben.** A gyermek első éveit számára a nevelői magatartásban teljesen ennek az alapelvnek kell uralkodnia: A gyermek környezetében, egé-

szen az érzületedbe, érzésedbe, gondolatodba menően olyan átélést kell tanúsítanod, hogy az a gyermekben továbbvibrálhasson. Ekkor pedig a gyermeki kor számára a pszichológus, a lélek megfigyelője, az élet-tapasztalt ember és az orvos egy egységgé válik. Mindaz ugyanis, ami benyomást gyakorol a gyermekre, úgy, hogy a gyermek lelkiileg reagál, vérkeringésébe terjed tovább, abban a módozatban, ahogyan emészt, és alakul ki annak az alapjává, ami a későbbi élet egészségi állapota. Amennyiben szellemi-lelki értelemben nevelünk, a gyermek utánzókézségére számítva, egyidejűleg testi-fizikai értelemben is nevelünk. Ez ugyanis annak a csodálatos metamorfózisa, ami a gyermeket szellemi és lelki oldalról éri, hogy fizikai konstitúcióvá, organikus alkattá, a későbbi élet számára megalapozódó egészség- vagy betegségi hajlammá váljon.

Így kijelenthetjük, hogy a Waldorf-iskolapedagógiában nem azért nevelünk szellemi-lelki értelemben, mivel egyoldalúan a szellemi-lelkire akarunk hatást kifejteni, hanem abból az okból nevelünk szellemi-lelki értelemben, mivel tudjuk, hogy ezzel az ember bensőjét, amely bőrén belül foglal helyet, a legkitűnőbb módon neveljük fizikai értelemben. Ez azokon a példákon mutatkozik majd meg Számukra, amikkel tegnap foglalkoztam. A szerint a modell szerint, melyet az öröklési erők szolgáltatnak az ember számára, építi az fel második emberét, aki azután itt van, hogy a fogváltás és a nemi érés közötti életszakaszban folytassa átéléseit. Éppen úgy; mint a legelső életszakaszban az ember bizonyos értelemben egy második testet harcol ki magának annak a révén, ami benne előző földi életekből öröklésmentesen van meg a halál és az új születés közötti tisztán szellemi életben az individualitásban, éppen úgy harcolnak a második korszakban, a fogváltás és nemi érés között a külvilág befolyásai az ellen, amit az ember a maga individualitásába akar betagolni. Most a befolyások a külvilágban hatalmasakká válnak. Az ember pedig bensőleg megszilárdul, mivel nem engedi többé tovább vibrálnia organizmusában – érzékszervhez hasonlóan – mindazt, ami a külvilágban van jelen. Az érzéki felfogás inkább az ember felületére, a perifériára koncentrálódik. Az érzékek csak most öltik fel önállóságukat és az emberen elsőként észre venni valamit, ami nem a világhoz való intellektualisztikus kapcsolat, ami a világhoz való olyan kapcsolat, amely csak a művészi életfelfogással hasonlítható össze. Mialatt első életfelfogásunk vallásos, amiben természettől fogva vallásos teremtmények módján állunk a természettel szemben, s a környezetnek vagyunk odaadva, most belső szükségletünkkel válik, hogy mindazt, ami környezetünkben lép fel, ne csak elfogadjuk és hagyjuk passzívan tovább vibrálni a testiségben, hanem azt képszerűen át is alakítsuk.

A gyermek a fogváltás és nemi érés között művész, ha gyermeki módon is, mint ahogyan a legelső életszakasza során a fogváltásig természetes módon *Homo religiosus*, vallásos teremtmény. Mivel a gyermek most azt igényli, hogy mindent képszerű-művészi módon kapjon meg, a tanítónak, a nevelőnek vele olyanként kell szembe állania, aki mindazt, amit a gyermek közelébe elhoz, művészi alakítóként

helyezi azt a gyermek elé. Ez pedig az, amit mai kultúránk nevelői és oktatói elé követelményként kell odaállítani, olyannak, aminek a nevelőművészetbe kell áradnia. Művészinak kell játszódnia az oktató és nevelő és a fejlődő ember között a fogváltás és nemi érés között. Ebben a tekintetben tanítóként nem keveset kell legyőznünk. Civilizációnk és kultúránk ugyanis, amik közvetlenül körülvesznek, olyanokká váltak, hogy már csupán az intellektusra tájoltak, s hogy a művészi jellegre nem álltak még, rá.

Nézzék, a legcsodálatosabb természeti folyamatok, mondjuk például az embriónális élet leírása, amikor mai kézikönyveinkben olvasunk róluk, vagy amikor iskoláinkban az idevonatkozó tanításokat felvesszük – ezt én most nem kritizálom, jellemzem csupán, hiszen nagyon is jól tudom, hogy ennek így kellett jönnie és, hogy az emberiség fejlődésének egy meghatározott szakaszában ez szükségszerűség volt –, ha fentieket azzal az erővel vesszük fel, amely ma fel akar újra ébredni, azt, ami elénkbe tárul, akkor olyasvalami történik az ember érzésében, amit egyáltalán, nem akar megvallani, mivel azt hiszi, hogy az ellen az érettség ellen, ahova világtörténelmi fejlődése során jutott el az emberi nem, vétkezik. És jó lenne, ha egy erre vonatkozó vallomást tenne az ember. Olvassák csak el az embriológiára, növénytanra, állattanra vonatkozó könyveket. Egyenesen kétségbeejtő, ahogyan azonnal intellektualisztikus hidegbe kell alámerülnünk, és ahogyan valamennyi művészi jelleget – ugyanis abban, ami a természet létesülésében él, semmi intellektualisztikus nem létezik –, ahogyan egészen tudatosan módszeresen kiűzik tehát ezt a művészi jelleget.

Amidőn tanítóként egy mai növénytankönyvet veszünk kézbe, amelyet teljesen a tudomány egzakt szabályai alapján szerkesztettek, akkor az a feladat hárul ránk, hogy mindenekelőtt mindazt kikapcsoljuk magunkban, amit ebben a könyvben találunk. Fel kell természetesen vennünk, mivel másként nem juthatnánk annak az ismeretéhez, ami a növényvilágban játszódik; fel kell hát áldoznunk magunkat, hogy ezt a mai könyveken keresztül ismerjük meg. Ki kell azonban kapcsolni őket, amidőn tanítóként, vagy nevelőként lépünk a gyermek elé a fogváltás és a nemi érés között. Ekkor saját magunk révén, művészileg eleven voltunk révén, művészi érzékünk révén mindennek a művészi-képszerűbe kell átalakulnia. Ekkor annak, ami gondolataimban a természetre vonatkozólag él, azzá kell átalakulnia, ami az emberi művészi lelkesedési képesség szárnyain képpé válik és mint kép lép a gyermeki lélek elé. ***Művészi módon alakítani ki az oktatást a fogváltás és a nemi érés között***, ez az, ami jelenlegi pedagógiai alapnézeteinknek a jövő irányába történő metamorfózisa során egyedül jöhet szóba.

Ahogy a legelső gyermeki korszak számára egy papi jellegűre van szükségünk, az ember második életkorszaka számára, a fogváltás és a nemi érés korszaka között egy művészi jellegűre van szükségünk. Mit is teszünk ugyanis, amikor ennek az életszakasznak a során alakító értelemben működünk közre az embernél? Ekkor

az individualitás, amely korábbi földi életekből és a szellemi világból érkezik, lassanként egy második embert akar kialakítani magának és áthatni azt, és mi azzal segítjük ezt az áthatást, hogy azt, amit a gyermek mellett tanító, nevelő értelemben cselekszünk, azoknak az erőknél juttatjuk, amiknek be kell a szellemi-lelkibe szövődniük, hogy a második embert, az embert, éppen sajátyszerűsége szerint alakítsák. Megint csak ennek a világbeállítottságnak a tudata kell, hogy legyen az, amely belső-megelevenítő impulzusként hatja azt át, ami oktatási metodika és életfeltételek kell, hogy legyenek a nevelés számára. Fontolgatni nem is lehet azt, amit itt tennünk kell. Annak az eleven benyomásnak az alapján, amelyet a gyermek fejt ki a tanítóra és a nevelőre, kell hagyni kialakulni azt.

Ugyanis, igen tisztelt Hallgatóim, ebben az életszakaszban az oktatás és nevelés során két végletbe eshetünk. Az egyik véglet abban áll, hogy az intellektualisztikus képesség alapján túl intellektuálisan közeledünk a gyermekhez, a gyermektől megköveteljük, hogy pl. élesen kontúralt fogalmakat, definíciókat vegyen fel, ahogy mondják. Hiszen annyira kényelmes, definíciókkal nevelni és oktatni. A definíciókat ugyanis a tehetségesebbek megtanulják utánamondani, és ezzel megteremtjük magunknak azt a kényelmet, hogy a következő órák során ismertként találkozassunk a gyermekeknél azzal, amit az előző órák során tanítottunk, és akik azután egy bizonyos időt követően sem tudják, azokat megbuktatjuk. Rendkívül kényelmes módszer ez. Azonban azzal a módszerrel hasonlítható össze, amelyet az a cipész alkalmazna, ha egy hároméves gyermek részére kellene cipőt készítenie és most azt kívánná, hogy a tízéves is viselje még; a cipők élesen kontúraltak, a gyermek számára azonban nem alkalmasak többé. Így van ez azzal, amit felvesz a gyermek. Az, amit a gyermek a 7., 8. életévében vesz fel, 12. életévében nem alkalmas többé lelkéhez, azt éppoly kevésbé használhatja, mint a cipőket, amik túl kicsinyekké lettek. A lelkinél azonban mindezt nem vesszük észre.

Az a tanító, aki a 12. évben még azokat a definíciókat követeli meg, melyeket korábban oktattak, ahhoz a cipészhez hasonlít, aki a tízéves gyermekre akarja feladni a hároméves cipőjét. A lábujjaival ér csak bele, a sarkak a cipőn kívül maradnak. A szellemi-lelkinél egy nagy darabja marad az oktatáson és nevelésen kívül. Az pedig, amire szükség van, az, hogy **a gyermeknek egy művészileg hajlítható révén, amely növekedni képes, adjunk olyan érzéseket és képzeteket és képzet-érzéseket adjunk kép alakjában, amelyek metamorfózisokon képesek áthaladni, amelyek egyszerűen azzal, hogy a lélek növekszik, a vele-növekedésre képesek.** Ehhez azonban a tanítónak, a nevelőnek a gyermekhez való eleven viszonyára van szükség, s nem egy halott viszonyra, amelyet halott pedagógiai fogalmakból sajátítunk el.

Ezért is kell körülbelül a 7., 8. és a 14., 15. életévek közötti teljes oktatást a képszerűségnek áthatnia. Ez sok vonatkozásban ellenkezik mai külsőséges kultúránk külső jellegével. Bizonyos, ebbe a mai kultúrába vagyunk állítva. Könyveket olvasunk; ezekben értelmes tartalmakat közvetítenek olyan kis jelek, amiket a, b, c, stb.-

nek hívunk. Egyáltalán nem gondolunk arra, hogyan gyötörtek agyon vele, hogy megtanuljuk ezeket a jeleket, belső életünkkel ugyanis semmilyen viszonyban sem állanak. Miért is kellene egy A-nak vagy E-nek olyannak lennie, mint amilyen ma. Nincs meg erre a belső szükségesség. Nem lehet átélni, ha azt, amit csodálkozásként, mint „oh!” mondunk ki, úgy kell felírunk, hogy még egy H-t is teszünk hozzá. Ez egy régebbi emberiségnél még nem így volt. Akkor a külső képírásban képiesítették azt, ami külső folyamat volt. Amikor a lapra, a táblára néztek, amelyen az illetet megjelentették, még rendelkeztek a külső folyamat vagy külső dolog egy utánhangzásával.

Nézzék, arról van szó, hogy mindenekelőtt a hat-, hétéves gyermeket a mai írás kialakításának a megtanulásakor megvédjük; arról van szó, hogy a gyermekhez azt közelítjük, ami magából a gyermekből jöhet, karjainak tevékenységéből, ujjainak tevékenységéből. Szemeivel valamely fényes tárgyra tekint. Amikor a fényes tárgyat nézi, benyomáshoz jut, és rá vesszük, hogy a fényt egyfajta fénylő rajzzal rögzítse. Ekkor tisztában van azzal, a gyermek, miről is van itt szó. Amikor a gyermek felülről lefelé simít végig egy botot, és azután egy vonalat rajzoltatunk vele, amely felülről lefelé halad, akkor a gyermek megint tudja, miről is van szó. Mutatok egy halat neki.³ Követtetem vele a hal fő irányát. Hozzá veszem számára a hátsó és mellső uszonyokat; ez az előbbit keresztezi. Fölrajzoltatom a főirányt és azután ezt a keresztezést, ezt mondom: Ami itt a papíron előtted van, ez a haltól való. Hiszen megragadtad. És most a „hal” szó belső átélésébe vezetek át. Ekkor benne van a H (a Szerző példájában természetesen az F). Ezt azután így is végeztetem el: egy vonalat és azt keresztezem. *Azt a hangot, amellyel a hal (Fisch) szó kezdődik, abból veszem elő amit a gyermek érez át.* Így az írás egészét nem a mai írásjelek absztrakt utánzásának a révén, hanem maguknak azoknak a dolgoknak a megragadásából, amelyek a gyermekek rajzoló festésében, festő rajzolásában jönnek létre, bontakoztathatom ki. Az írást így a rajzoló festésből, a festő rajzolásból hozhatom létre. Így az eleven képszerűségben állok.

És egy olyan művészi kezdésre kell csak utalnom, és már megérezhetjük, ahogyan az a **teljes** gyermeket veszi igénybe, s nem egyoldalúan csak a megértést, amelyet az egyik véglet esetén túlságosan is igénybe vesznek. Ha így az intellektuálisból a képszerű elembe lépünk át, akkor a gyermeki kor számára teljesen háttérbe vonul az intellektualisztikus elem. Ha túlzásba viszik az intellektualisztikus elemet, és nem képesek átmenni a képszerűbe, akkor a gyermeknél egy finom, intim módon rendetlenségbe jut a légzési folyamat. Úgy mondanám, hogy egy aléltté váló kilégzési folyamattá sűrűsödik. Ezt ne rögtön durva módon képzeljék, hanem finom módon, differenciális módon. A kilégzési folyamat sűrűsödik meg, és a gyermeknek tudatalatti

³ Szerző itt példaként a német „Fisch” szót hozza fel. Szövegét közreadjuk. A megfelelő eredmény eléréséhez mindig a pedagógus intuíciójára van szükség, valamennyi betű megrajzolásánál.

lidércnyomása van akkor, ha a 7. és 14. évei között túl erősen juttatnak intellektualizmust a gyermeknek. Egy benső, azt mondanám intim lidércnyomás keletkezik, amely a szervezetnél megmarad, és amely későbbi korban asztmatikus állapotokhoz vagy mindenféle betegségekhez vezet, amik egy nem szabad légzési folyamattal függenek össze.

Ha viszont a **másik végletet** visszük túlzásba, ha az iskolába egy kis Cézár módján lépünk be, miközben természetesen azt hisszük, hogy nagy Cézárok vagyunk, akkor az mutatkozik meg, hogy a gyermek állandóan a tanító akarati impulzusaiba ütközik. Ugyanúgy, ahogyan az intellektualisztikus elem véglete révén a kilégzést sűrítjük, tanítóként azokat az erőket, amiknek az anyagcseréről kell gondoskodniuk, felhívjuk, egy egyoldalú parancsolgatás, az akarati impulzusok egyoldalú kifejtése révén. A gyermekben az emésztőszervek gyengeségei alakulnak ki, amik azután a későbbi korban mutatkozhatnak meg.

A nevelésben mindkettő egy-egy lehetetlenség, az intellektualisztikus egyrésről és a tanítóból kiinduló túlhajtott akaratyszerű a másik oldalról. A mérleg tartásában, a kettőjük közötti egyensúly megtartásában, abban, ami a lélekben megy végbe, amikor az akarat szelíd módon megy át a gyermek saját tevékenységébe és a között, amikor az intellektus megenyhül, úgyhogy a légzési folyamatot nem nyomasztja, abban a lelki alakulásban, amely a képre hajlik és amely egy olyan lebegni-képességben nyilvánkozik meg, ahogyan azt jellemeztem, ebben rejlik a fogváltás és a nemi érés közötti gyermeki fejlődés üdve.

A valódi emberismeret alapján így olvasható le az emberi fejlődés vonatkozásában az, amit hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre meg kell tenni a gyermeknél nevelői és oktatási értelemben. A tanterv annak a másolata kell, hogy legyen, amit az emberiség fejlődésében képesek vagyunk leolvasni. Engedjék meg, hogy ennek a módozatait a következő előadások során részleteiben is kifejthessem.

Harmadik előadás

1924. április 10., reggel.

Egy üdvös nevelésnél és oktatásnál, igen tisztelt Hallgatóim, arra van szükség, hogy nevelőként és oktatóként arra a helyes pillantásra szoktassuk magunkat, amely ahhoz vezet, hogy a gyermeki szervezet mozdulásait, alakulásait ténylegesen átláthassuk. Azért, hogy abban a tekintetben, amiről itt valójában szó van, világosan fejezzem ki magamat, egy hasonlatból szeretnék kiindulni:

Vegyék csak az olvasást, úgy, ahogyan azt felnőttként végezzük, a közönséges olvasást. Amit az olvasás közöl a számunkra, amikor egészen közönséges értelemben könyvet olvasunk, bizonyára nem az, amit mondjuk azzal fejeznénk ki, hogy ezt mondjuk: Egy B-nek ez a formája, egy C-nek meg ez a formája van! Hiszen végül is, ha valaki Goethe „*Wilhelm Meister*”-ét elolvassa, olvasásának eredményeként nem a betűket írja majd le, hanem amit felvesz, az egyáltalán nem található a papíron, egyáltalán nem található a kötetben. Mégis, aki a „*Wilhelm Meister*”-t tartalma szerint akarja felvenni, a betűket és összefüggéseiket meg kellett tanulnia elolvasni. Ismernie kell tehát a betűk formáit. Hasonlóan, a tanító, nevelő, gyermekhez való viszonyának egy az emberi lényiségben történő olvasássá kell válnia. Ezért annak ismeretével, amit úgy a szervekre, mint a funkcióik anyagi részét tárgyaló fiziológia stb. képesek elmondani a tanító és a nevelő számára, mindezzel nem mennek tovább, mint maguknak a betűknek a megtanulásával. Tanítóként és nevelőként nem szabad csak annyit megtanulni: a tudónek ilyen alakja van, a fizikai világban ez meg ez a szerepe, a szív stb. így meg így néz ki... így az emberi lényből annyit érthetnénk csak meg, mint amennyit valaki egy könyv értelméről tudhat, ha nem képes, csak a betűk felrajzolására, de olvasni nem tud.

Nos, a kultúrfejlődés új szakaszában a dolog úgy alakult, hogy az emberek ténylegesen fokozatosan eltávolodtak attól, hogy a természetben és elsősorban az emberi természetben olvassanak. Természettudományunk nem olvasás többé, természettudományunk csak betűzgetés. És amíg ezt nem a maga teljes szigorával vettük fel magunkba, képtelenek leszünk valódi embermegismerésben gyökerező igazi pedagógiai művészetet, igazi didaktikát kifejleszteni. ***Olvasó, nem pedig betűzgető ember-megismerésnek kell lennie.*** Természetesen az ember kielégületlenül marad, amikor egyelőre ezt hallja csupán, mivel ezt a kifogást kell tennie: De hogyan is érkezünk el oda – hiszen az emberi nemre állandó fejlődés vár –, hogy a világ áttekintésének a vonatkozásában, épp a természettudományok legnagyobb fellendülésének a korszakában, amelynek egyébként teljes elismeréssel adózunk, valójában visszaesés állhatott be.

Itt a következőket kell megemlíteni: A 14., 15. századig az emberek a természetben egyáltalán nem voltak képesek „betűzgetni”. A természeti jelenségekre tekintetek és különösen az emberről ösztönös-intuitív benyomásuk volt. Nem mentek bele egészen az egyes szervek leírásáig, hanem egyfajta, az össz emberire vonatkozó szellemi-érzéki formával, ösztönös benyomással rendelkeztek. Ilyen benyomást akkor szerezhettek csak, ha bensőjében nem válik teljesen szabaddá az illető. Egy önkéntelen benyomás ugyanis, nem olyan benyomás, amelyet belülről ural az ember.

Ezért kellett az emberiség történelmi fejlődése során olyan korszaknak eljőnie, amely a 14., 15. századdal vette kezdetét, s amelynek most kell végéhez elérkeznie, amelyben világtörténelmi értelemben valójában mindaz feledésbe merült, ami régebbi korokban ösztönös ember-megismerés vonatkozásában megvolt még, az emberi természetben a betűzgetéssel foglalatostkodtak, úgyhogy tulajdonképpen a 19. század utolsó harmadában és utóhatásként az eddig lefolyt 20. században az egyetemes kultúralakulás területén egy szellemtől üres világnézettel rendelkezünk, mint ahogyan szellemi üresség tátongana előttünk, ha képtelenek lennénk olvasni, s pusztán a betűk formáit néznénk. Ez az idő volt az, amikor éppen általánosságban megerősödött az emberi természet, mivel a szellem önkéntelen élete és lénye épp az emberek képzett rétegeinél nem volt meg.

A világtörténelemben, igen tisztelt Hallgatóim, képeseknek kell lennünk így betekinteni, másként nem leszünk képesek helyesen megítélni emberi pozíciókat a korszakok fejlődése során. Amit ezzel mondunk, persze sok vonatkozásban is nyomasztó, éppen a modern ember számára. Ő ugyanis, ahogyan rámutattam, egy bizonyos kultúr-önhittséggel eltelve áll előttünk, főként, amikor úgy hiszi, hogy megtanult valamit, és a természetben alkalmazott betűzgetését jóval többre tartja, mint ami a földi emberiség fejlődése során régebbi korokban létezett. A mai anatómus bizonyosan úgy véli, hogy a szívről és a májról többet tud, mint amennyit az anatómus-elődök tudtak. Az előd anatómusoknak volt egy képük a szívről és a májról, amely egy szellemit hordozott a szemléletben. Bele kell tudni helyezkedni abba a módba, ahogyan a mai anatómus tekint a szívre. Olyasmi, mint valami jobb fajta gép, jobb fajta szivattyú, amely a vért keresztülhajtja a szervezeten. Ha azt mondják neki, hogy valami halottat lát, tagadni fogja. A maga álláspontjából jogosan tagadja, magától értetődően, ugyanis teljesen képtelen belátni, hogy miről is van szó, miközben a régi anatómus a szívben olyat látott, mint valami szellemi lényt, amely szellemileg-lelkileg tevékenykedik. Az érzéki szemléleti tartalmat valami szellemi hatotta át, amelyre egyidejűleg látott rá. A szelleminek ez a megpillantása nem bonyolódhatott le teljes világosságban, hanem olyasmi volt, ami önkéntelenül jött. Ha az emberiségnek úgy kellett volna folytatni, hogy ebben az érzéki szemléletben egyszersmind egy szellemi is adott lett volna a számára, akkor lehetetlen lett volna, hogy az emberiség a maga fejlődésében a teljes morális szabadságot megragadhassa, amelynek pedig el kellett érkeznie egyszer ebben a történelmi fejlődésben.

Ha követik a történelem egész alakulását, a 14., 15. század óta, mindenekelőtt a civilizált vidékeken, ha követik azt, ami a cseh-morva testvérektől kiindulva forrongott Közép-Európából a legtávolabbi körben fejtve ki hatását a további fejlődés során, akiknél a törekvésben egészen meghatározott pedagógiai oldal volt található, ha követjük Wikliff-ig, Husz-ig, egészen odáig, amit közönségesen Reformációnak hívnak, akkor mindenütt a szabadság iránti törekvésre találunk, amely azután a 18. század forradalmi mozgálmaiban talál kifejezésre. És ez még mindig az emberiségnek az a küzdelme, hogy belsőleg élje át a szabadságot.

Nem juthattunk volna el idáig, ha a régebbi szemlélet maradt volna meg. Egy időre, mondhatni meg kellett szabadulni az emberben önkéntelenül hatást gyakorló szellemtől, hogy az ember a szellemi tevékenységet szabadon vehesse fel magába. És aki így elfogulatlanul tekint a szellemi kultúra menetére, azt kell, hogy megállapítsa: A pedagógusnak elsősorban annak kell teljes tudatában lennie, ami a földi emberfejlődésben történik. Legelőször a tanítónak, a nevelőnek abból az ösztönös együttlétből, ahogyan az régi korokban fennállott, egy tudatos együttlétet kell kifejlesztenie. Ennek a kifejlesztésére nincsen mód, ha valaki a műveltségét a pusztá betűzgetésből veszi, amely a teljes tudományba is bevonult, ami az egész emberi megismerésbe bevonult. Ehhez akkor lehet csak eljutni, ha ismét megtanulunk tudatosan felemelkedni a betűzgetéstől az olvasáshoz, azaz: ahogyan abban a viszonyban, amiben valamilyen könyvvel állunk, teljesen benne vagyunk abban, amit a betűk mondanak, azonban valami teljesen mást veszünk ki, mint amit a betűk mondanak – a betűk bizonyos értelemben ártatlanok a „*Wilhelm Meister*” tartalmát illetően –, így az emberi természetből kell értenünk kivenni azt, amit a mai természettudomány maga nem képes közölni, hanem azt, ami előáll akkor, ha a mai természettudomány adatait betűknek fogjuk fel, és azután az emberi lényiségben tanulunk meg olvasni.

Ezért jogosulatlan, amikor azt hangoztatják, hogy az antropológikus megismerés lebecsüli a természettudományt. Ez egyáltalán nem az eset; nagyon is erősen tiszteli, azonban mint az tiszteli a könyvet, aki olvasni akarja, s nem úgy, mint az tiszteli, aki pusztán betűformákat akar ... fényképezni. Ebben a vonatkozásban – úgy mondanám – különös dolgokat kell kijelentenünk, amikor a kortársi kultúrát helyesen akarjuk jellemezni. Valakinek a „*Wilhelm Meister*” egy kötetét adom oda. Csak fennáll egy különbség, ha az egyik a fényképezőgéphez nyúl, hogy ennek a kötetnek minden oldalát lefényképezze és mit sem törődik azzal, amit a könyv tartalomként foglal magában, és a között aki kíváncsi lévén, egykettőre bekapja, ami benne áll. Az első helyzetében van az, aki az ember-megismerésben a pusztá természettudománynál akar megmaradni ma. Valójában semmi mást, csak a külső formákat akarja lefényképezni, mivel fogálmaiban is a külső formákról csak ez a fényképezése van meg. És ez ma így van, hogy radikális kijelentésekhez kell nyúlnunk, ha az embernek az emberhez és a világhoz való azt a viszonyát akarjuk jellemezni, ami ma áll fenn. Ugyan-

is ezt a viszonyt teljesen félreértik. Az ember azt képzei, hogy ma már valami magasabb van a kezében, mint a 14., 15. századot megelőzően. De nem ez a helyzet.

Azonban megint el kell jutnunk oda, hogy azt, amivel rendelkezünk, ugyanolyan módon tudatosan önkényesen, megfontoltan tanulni meg alkalmazni, mint ahogyan korábban tudattalan módon ösztönös intuíciókban jutottunk az emberi természetre vonatkozó nézetekhez. A kor kultúráján belüli ez a képzés az, igen tisztelt Hallgatóim, ami mint valami varázshellet kellene, hogy belengjen valamennyi tanítói képzést, s aminek érületi képzéssé kellene válnia a tanítók számára, ami tulajdonképpen annak a világnézeti horizontnak a középpontjába vinné igazából a tanítót, amelyet át kell látnia, át kell tekintenie. Ezért ma nem is szükséges annyira, hogy valaki nekiálljon és kísérleti emlékezet- és akaratvizsgálatokat, értelmi vizsgálatokat ejtsen, fontos ellenben, hogy a tanítóképzőkben a didaktikus, a módszeres, a pedagógiai képzést úgy irányítsák, hogy a tanítói lelkekben egy olyan érület kapjon lábra, amely abba az irányba tart, amit az előbb jellemeztem. ***Az emberi lény centrális része felé kellene tulajdonképpen éppen a tanító képzés során mindenütt megindulni.***

És ha ez az eset, akkor az, amit a tanító a maga képzése alapján tapasztalhat, élhet át, nem csupán nevelési szabályok halott alkalmazása, egy a feletti elgondolkodás lesz nála, ha adva van valamelyik gyermek: hogyan is alkalmazzuk ezt vagy azt a szabályt? – ez olyasvalami, aminek alapján véve nem szabad léteznie –, hanem a tanító egész ember-lényében a gyermekről – megint csak egészként – egy intenzív benyomásnak kell létrejönnie, és annak, amit a gyermekben megpillant, annak örömet és életet ébresztőnek kell lennie. Az a lény pedig, amely örömet és életet keltő értelemben hat a tanítóban, annak növekednie kell tudni és közvetlenül sugallani azt, ami ebben a kérdésben rejlik: Mit teszel a gyermekkel?

Az emberi természet általánosságban történő olvasásától az egyes emberi lényiség olvasására kell áttérni. A pedagógiát mindenütt – és engedjék itt ezt a materiálisan színezett kifejezést használnom – annak a kezeléséhez kell tudni átvezetni, amire szükség van. Az olvasásnál is, amit a betűk összefüggéséről tanultunk, a kezelésbe megy át. Ténylegesen egy az olvasáshoz hasonló viszonyra kell válnia annak, amiben a tanító tanítványával kapcsolódhat. Ekkor a testinek a materiális fejlődését sem alá, sem fölé nem becsüli majd, hanem helyes vonatkozásba kerül vele. Ekkor tanulja csak meg alkalmazni, amit fiziológia, kísérleti pszichológia képesek nyújtani a gyermekre vonatkozólag. Mindenekelőtt azonban fel képes majd ekkor az egyedi jelenségekbe történő betekintéstől az alakuló emberi lényiség egyetemes felfogásához emelkedni.

Amikor a gyermeket az iskolaköteles korban fogadjuk az iskolában, úgy egy belső szemlélet számára a gyermek alapján véve más lényiség, mint ami a fogváltásig volt. Tekintsünk benső értelemben az emberi természetre, amilyen az a fogváltást megelőzően volt. A fogakban olyasmi jön elő, ami az egész emberi szervezetben

azon a módon, ahogyan azt tegnap írtam le, alakul ki. Ez egy a formába történő fejlődés, az emberi lelki lényiség az ember második testiségén dolgozik, mint ahogyan a szobrász dolgozik az anyag alakításán. Ténylegesen: ez belsőleg tudattalan szobrászi alakítás. Ezt kívülről nem is lehet semmi más módon, csak azáltal befolyásolni, hogy a gyermekkel utánoztatjuk, azt amit magunk teszünk. Az, amit bemutatok, ami saját kezemmel végzett mozgásként gyakorol hatást és a gyermek végignézi azt, az megy át az ő lelket-képező elemébe, és kézmozgásom tudattalan szobrászi tevékenységre való indítás lesz, amely a formába hat. Ez a formába-hatás teljességgel a gyermekben lévő mozgás-elemtől függ. Amit a gyermek mozgások terén visz végbe, ahogyan nála az akarati mozzanatok kaotikus, iránytalan voltából ezek az akarati mozzanatok a bensőleg rendezettbe mennek át, ahogyan a gyermek kifelé szobrászi módon dolgozik magán, úgy a benső felé is magas fokban megy végbe ez a szobrászi alakítás. Amikor a gyermeket az iskolában fogadjuk, tisztában kell lennünk azzal, hogy fizikai-lelki-szellemi fejlődésében az a folyamat, amely először csak a mozgásokban élt, egy egészen más régióba megy át. A gyermek a fogváltásig vérképzése tekintetében az ember fej-organizációjától van függésben. Tekintsék az embert embrió-korszakában, ahogyan ekkor a fej-képzés van túlsúlyban, ahogyan az egyéb organikus alakulás is kívülről, attól, ami az anyai testben folyik le, függ, ahogyan mindaz, ami magából a gyermekből indul ki, a gyermeki fej-képzésből indul ki. Ez – ha legyengítve is – megmarad még az ember első életszakaszában, egészen a fogváltásig. Ekkor mindabban, ami az emberi organizmusban zajlik, lényegileg a fej-képzés vesz részt. Itt azok az erők, amelyek a fej-képzésből az ideg-érzékrendszerből indulnak ki, a motorikus rendszerbe, a szobrászi alakításba hatnak bele. Amikor a gyermek túl van a fogváltáson, a fej-képzés visszahúzódik. Az, ami a végtagokban fejti ki hatását, most kevésbé van függésben a fej-képzéstől. Ez inkább attól áll inkább függésben, ami a külsőleg felvett táplálékok révén anyagok és erők vonatkozásában elsősorban megy át az emberi organizmusba.

Ügyeljenek csak igen pontosan erre, tisztelt Hallgatóim! Tegyük fel, hogy a fogváltást megelőző korban, mint gyermekek, eszünk valamit, pl. káposztát eszünk – hisz meg lehet enni, csak ne beszéljünk zöldeket –; a káposztának, azáltal, hogy káposzta, bizonyos erői vannak. Ezeket az erőket, amikkel a káposzta rendelkezik, s amik nagy szerepet játszanak abban a módon, ahogyan a káposzta a földeken megterem, ezeket a gyermek rendkívül gyorsan kiűzi a káposztából, és a káposzta feldolgozását azok az erők vállalják fel, amik a gyermek fejéből sugárzanak elő. A káposzta erőibe azonnal belemerül az, ami magának a gyermeknek a fej-képzéséből sugárzik elő. Amikor a gyermek áthalad a fogváltáson, a káposzta – mivel az emberi természet inkább bensőségessé válik – az emberi organizmuson keresztül vezető útján jóval tovább megtartja a saját erőit, és nem az emésztőrendszerben, hanem csak az emésztőrendszerből a vérkeringési rendszerbe történő átmenetnél kerül átalakításra; később kerül átalakításra. Ez teljesen más belső életet vált ki a szervezetben.

Miközben az első években a fogváltásig minden valójában a fej-képzéstől és erőitől függ, a második életszakasz, a fogváltástól a nemi érésig tartó szakasz számára különösen az válik fontossá, ahogyan a légzési folyamat, ritmusával a vérkeringéssel találkozik, és különösen fontossá lesz az erőknek ez az átváltozása, ami a légzési folyamat és a vérkeringési rendszer határán megy végbe, úgyhogy az iskolaköteles korban lévő gyermek számára a lényeg abban áll, hogy egy bizonyos harmóniának mindig meg kell lennie – és a nevelés révén azt elő kell segíteni – a között a ritmus között, amely a légzési rendszerben alakul ki, és a között a ritmus között, amivel a szervezet bensejében az érintkezik azzal a ritmussal, amely a vérkeringési rendszerben van meg és amely a külsőleg felvett táplálékokból keletkezik. A vérkeringési rendszer és légzési rendszer közötti kiegyenlítés, harmonizálás, ez az, ami a fogváltás és a nemi érés között megy végbe.

Közismert, amikor valakin pulzust érzékelünk, felnőtt korban átlagosan négyszer annyi verést érzékelünk, mint ahány lélegzetvételt mérünk. Ezt azonban, ami itt az emberi szervezet számára a légzőritmus és vérritmus közti normális viszonyként lép fel, azt előzőleg abban a korban, amely a fogváltás és a nemi érés között folyik le, kell megszerezni. És a nevelést minden részletében úgy kell berendezni, hogy az emberi szervezet nagyságához, kialakultságához mért légzőritmus és vérritmus közötti viszony állhasson be. A pulzus és lélegzetvétel közötti ez a viszony emberenként kissé eltérő. Az egyes embernél ez a viszony attól függ, mekkora az illető, karcsú vagy kövér-e, azt valamennyi belső növekedési ereje befolyásolja, a szobrászi erők, amik az első gyermekévekben még az öröklési viszonyoktól származnak. Minden attól függ, hogy az ember a maga nagyságának, vaskosságának vagy karcsúságának megfelelő viszonytal rendelkezzék a légzésritmus és a vérritmus között. Amikor egy felfelé törő, karcsúságra tendáló gyermeket látok, tudom: olyan légzőritmusnak kell lennie itt; amely bizonyos vonatkozásban gyengébb hatást gyakorol a vérkeringésre, mintha egy dundi gyermek lenne előttem. Az utóbbinál a légzésritmust az egész nevelés révén, mindannak a révén, amit szellemi-lelki értelemben érlelek benne, erősebb nyomásra kell bírnom, nagyobb gyorsaságra vezetnem, hogy a dundi gyerek számára a megfelelő viszony jöjjön létre.

Mindennek azonban annyira magától értetődően és ismét csak tudattalanul kell hatnia a tanítóban, mint a betűformák megtekintésének az olvasáskor. Egy ráérzésre kell szert tenni, mit kell tennünk a kövér gyermeknél, mit a véznánál és minden hasonló esetben. Az, hogy egy gyermek nagy fejjel rendelkezik a test többi részéhez képest, hogy egy gyermeknek kis feje van, végtelenül fontos körülmény. Mindez azonban adódik, ha belső nevelési örömmel és helyes nevelőindividualitással állunk az osztályban és képesek vagyunk a gondjainkba adott gyermekek individualitásának elolvasására.

Ekkor azután az a fontos, hogy – úgy mondanám – a folytatódó szobrászi folyamatot, amely mintegy továbbgördülése annak, ami a fogváltásig történik, bizonyos

értelemben felfogjuk, megragadjuk és vele szembehelyezünk, szembehozunk valamit, ami a légzési ritmusból indul ki. Ez azonban mindaz, ami a nevelésben a zenei, a szavalóművészetből indulhat ki. Az a mód, ahogyan a gyermeket beszélni tanítjuk, ahogyan a gyermeket a zeneihez vezetjük, úgy a zenei meghallgatásához, mint az ének meghallgatásához, mint a zenei tevékenységéhez, a nevelés számára a légzési ritmus alakításává válik, úgy, hogy az egyre jobban képes illeszkedni az alulról felfelé szembe érkező pulzáló ritmushoz. És már igen szép dolognak tekinthető, amikor az oktató, a nevelő eléri, hogy mindannak a kapcsán, ami a beszédtanuláskor, az énektanuláskor a gyermeknél úgy jut kifejeződésre, hogy a beszédtanulás révén, az énektanulás révén az arcvonások, ha csak intim, finom jelleggel, egy durva megfigyelés számára esetleg nem, de megváltoznak.

Ha tanítóként, nevelőként a fogváltás és a nemi érés közötti korszakban megtanulunk rátekinteni arra, ami a beszélni tanulásból és az énektanulásból a tekintetben, a fiziognómiában, az ujjak mozgásában, a lábak földre helyezésében kifejlődik, ha ezt éppúgy képesek vagyunk megfigyelni, úgy mondanám, hogy belső devócióval, mint ahogyan az egészen kis gyermekben teszünk megfigyeléseket, ahogyan az ember centrumából kiindulólág az elmosódott arcvonások a szépen megformáltakba mennek át, stb., ha mintegy annak az átmenetét figyeljük meg, amit a gyermek körül teszünk, az emberi szervezet testi fiziognomizálásába és taglejtés-váltásába, tanítóként, nevelőként akkor jutunk el az állandóan mintegy meghatározatlanból előjövő – egy érületi kérdésre adott – érületi válaszra. Ez az érületi kérdés, amelyet egyáltalán nem szükséges az értelemszerű tudathoz emelni, a következő: Mi történik azzal, amit a beszédtanításban, az énektanításban teszünk a gyermekkel? Ekkor a gyermek válaszol: Felveszek vagy elutasítok, és ezt a test taglejtésén, az arc fiziognómiáján, arcjátékán látni: Belejut-e amit teszel, a gyermekbe, továbbdolgozik-e benne? Vagy amit teszel, levegővé válik, átmegy egyszerűen a gyermekben, és olyan, mintha a gyermek mit sem venne fel abból? Az összes nevelési szabály ismereténél (ezt így, azt meg amúgy kell tenni) sokkalta fontosabb, hogy ezt az érületet sajátítsuk el, átérezni a gyermeki „visszaverődést”, képesnek lenni annak megfigyelésére, hogy amidőn saját tevékenységünket fejtjük ki, az hogyan mozdítja elő ezt a válaszat.

Lényegében tehát egy intuitív elem az, aminek a tanító és nevelő gyermekhez való viszonyában ki kell fejlődnie. Úgy mondhatjuk, hogy a magunk pedagógiai ténykedésének az eredményét kell megtanulnunk leolvasni. Akkor, amikor azt már felmérjük, látjuk meg, mekkora óriási jelentőséggel bír, épp a zenei elemmel közrehatni az iskolai nevelésben és oktatásban és megérteni, hogy valójában mi is a zenei elem az emberen.

Nézzék, a Szellemtudományban az embert fizikai teste alapján írjuk le, amely a durván anyagi benne: finomabb teste, az étertest alapján, amely anyagi ugyan, azonban olyan anyagi, amelyben a nehézség nincsen meg, amelynek valójában inkább egy olyan tendenciája van, hogy a nehézség ellenében a világtérbe illanjon el. Az

ember egy nehéz fizikai testtel rendelkezik, amely földre eshet, ha meg nem tartja. Egy finomabb éterteste is van, amely éppen úgy mindig a nehézség ellenében a világtávokba akar elillanni. És éppen úgy, mint amikor a fizikai test, amikor nem támasztják alá, leesik, éppen úgy, mint ahogyan a fizikai testet támasszal kell feltartani, éppen úgy az étertestet az emberi organizáció belső erői segítségével kell megtartani, hogy el ne illanjon. A fizikai testről, az étertestről beszélünk tehát, s azután az asztrálestestről, amely már nem szubsztanciális, amely szellemi már, és az Én-organizációról beszélünk, amely azután igazán szellemi. Az emberi lényiség e négy tagjáról beszélünk.

Amikor ily módon követjük az embert, és reá vonatkozólag megismeréshez, ember-megismeréshez akarunk jutni, akkor a következőt mondjuk: A fizikai organizmust meg lehet ragadni, reá vonatkozólag megismerésekhez juthatunk, ha úgy járunk el, ahogyan a mai anatómia és fiziológia teszik. Az éteri embert így már nem ragadhatjuk meg, az asztrális embert pedig még kevésbé. **Hogyan ragadjuk meg az éteri embert?** Nos, igen tisztelt Hallgatóim, az éteri ember megragadásához sokkal jobb előkészítésre van szükség, mint az, amelyet ma keresünk fel, hogy az embert megértsük. Ha a szobrászi alakításba éljük bele magunkat, ha tudjuk hogy egy kerekítés ilyenné, egy sarok meg olyanná, a belső erőkből lesznek olyanokká – azzal, amit általános természeti törvényekként ragadunk meg, az étertestet nem lehet megragadni – azzal, amit kezünkbe, az átszellemített kezünkbe juttathatunk, ezzel megragadható az étertest. Ezért voltaképpen egyetlen tanítóképzői oktatásnak sem szabadna lezajlania egy az ember bensejéből előjövő szobrászi, képfaragói művészi tevékenység nélkül. Ha ez hiányzik, ez a nevelés számára jóval kedvezőtlenebb, mintha valakinél hiányzik Románia vagy Törökország fővárosa, vagy, hogy ennek vagy annak a hegynek a nevét ismerje. Ennek ugyanis a lexikonban utána lehet nézni. Sok dolog van, ami ma vizsgaanyagot jelent, de egyáltalán nem fontos, hogy az ember ismerje. Nem is árt, ha a lexikonban keressük meg.

Nem létezik azonban még olyan lexikon, amelynek a segítségével azt a mozgékonyságot lehet megtanulni, azt a képesnek-levő tudást és tudó képesnek-levést [könnende Wissen und wissende Können], amelynek meg kell lennie bennünk, hogy az **étertestet** felfogjuk, amely nem természeti törvények szerint ténykedik, hanem amely az embert szobrászi tevékenységben járja át.

És az **asztrálestesthez**, igen tisztelt Hallgatóim, itt már meg kell jegyeznem, ahhoz pedig már egyáltalán nem férhetünk, ha annyit tudunk, hogy a Gay-Lussac törvénye így meg így szól, ha mindazokat a törvényeket, amiket az akusztikában tanulunk, az optikában tanulunk, ismerjük; nem férünk az asztrálestesthez ezekkel az absztrakt empirikus törvényekkel. Az, ami az asztrálestestben él és működő, az így nem engedi szemügyre vétetni magát.

Amikor azonban bensőleg felfogtuk, hogy mit jelent egy terc, mi is egy kvint, s képesek vagyunk bensőleg átélni ezt a viszonyt, de bensőleg zenei módon szemlélve, s nem ahogyan azt az akusztika teszi, ha bensőleg vagyunk képesek zeneileg átélni a skálát, akkor átéljük azt, ami az asztrális emberben található. Az ember asztrálteste ugyanis zene, s nem természetrajz, nem természettudomány, s nem fizika. Ez odáig megy, hogy az emberi szervezetben a formáló tevékenységben is követni tudjuk, ahogyan az asztráltest zenéje alakít az emberben. Itt, a lapockacsontok, közepén-lép be, azután először a skála primjébe sugárzik, amikor a szekundhoz lép tovább a felső kart képezi; amikor a terchez megy tovább, az alsó kart. Amikor a terchez jutunk el, előttünk áll a moll és dúr közötti eltérés, és az alkarnál két csontunk van, nem pedig egy. A csontok egyike, az orsócsont, a másik, a singcsont, a mollt és dúrt, – állítják elénk. Aki a külső emberi szervezetet vizsgálja, tisztázandó, mennyire is függ az az asztráltesttől, annak fiziológiát, nem fizikusként, hanem muzsikusként kell folytatnia. És ismernie kell az emberi organizmusbeli bensőleg-alakító muzsikát.

Kövessétek csak, ahogyan akarjátok az idegpályákat az emberi szervezetben! Soha sem találtok rá ezek nyomvonalának értelmére. Ha ezeknek az útját azonban zenei értelemben, a zenei viszonyok ismeretével – azonban mindent mélyen hallható értelemben, s nem fizikai akusztikával, ha így követitek az idegrendszert, ha zenei szemlélettel, szellemi-zenei szemlélettel tekintitek, ahogyan ezek az idegek a végtagoktól futnak a gerincvelőhöz, kapcsolódnak ehhez és innét az agy felé folytatódnak, ha ezt szellemi-zenei értelemben vizsgáljátok, akkor a zenei szemlélés alapján az ember legeslegcsodálatosabb zeneszerszámát kapjátok, amely az asztráltestből képződött, és amelyen az Én-organizáció játszik.

És amikor innét tovább emelkedve megtanuljuk, ahogyan a beszéd alakul az emberben, ha megismerjük a beszéd belső szerkezetét, amelyet fejlett civilizációjú korunkban, amely minden szemléleteset levetett, egyáltalán nem ismerünk meg többé, amikor azután megtanuljuk megismerni, mi is történik az emberben, amikor egy Á-t, I-t ejt ki, ahogyan az Á-ban a valami iránti csodálkozás található, az I-ben a belső emberi lényiség önmagában-megszilárdulása, amikor megtanulunk ily módon megismerni, ahogyan a beszédszerű mintegy beleszövődik az ember organizációjába, amikor megtanulunk bensőleg szemlélni egy szót, amikor megtanuljuk nem csupán absztrakt módon kijelenteni, amikor egy golyó odagördül: gördül; hanem a gördülés kimondásában megtanuljuk azt, ami bensőleg úgy folyik le mint a golyó gördülése – **gördülni** – amikor megtanuljuk megismerni így bensőleg szemlélve, azonban beszéd-szellemi értelemben szemlélve azt, ami valójában tevékenykedik a beszédben, akkor a beszédszerű struktúrája révén ismerjük meg az Én-organizációt.

Ma, mikor az ember organizációját akarjuk megismerni, a fiziológushoz, az anatómushoz megyünk; amikor meg akarjuk ismerni, mi az, ami a nyelvben él, a filológushoz megyünk. Amit azonban az egyik a másiknak mond, nincs kapcsolatban egymással. Arról van azonban szó, hogy egy benső szellemi vonatkozás jöjjön létre,

hogyan tudjuk, a beszédben egy eleven nyelvgéniuszt tevékeny és él és ezt a, nyelvgéniuszt tanulmányozni lehet, és ha tanulmányozzák, akkor az ember **Én-organizációját** ismerik meg.

Waldorf-iskolai nevelésünkben az eurytmiát iktatjuk a tanításba. Mit teszünk ezzel? Az eurytmia nálunk két részre, a hang-eurytmiára és a beszéd-eurytmiára tagolódik. A hang-eurytmiában a gyermeknél azokat a mozgásokat hívjuk elő, amelyek az asztrálest alakulatának felelnek meg. A beszéd-eurytmiában azokat az alakulatokat hívjuk elő amelyek az Én-organizációnak felelnek meg. Ezzel tudatosan dolgozunk a lelki ember kialakításán, amennyiben elvégezzük a fizikait, amennyiben hang-eurytmiát folytatunk. A szellemi ember kialakításán dolgozunk tudatosan, amennyiben ennek érdekében megtesszük a fizikait a beszéd-eurytmiában. Ilyen munkálkodás azonban csak az emberi szervezet tényleg totális felfogásából indulhat ki. Aki azt hiszi, hogy külső fiziológiával vagy kísérleti pszichológiával – amely szintén csak külső fiziológia képes közellépni az emberhez, az éppúgy nem látja, hogy amikor az életben valakit bizonyos hangulatba akarunk juttatni, szintén nem elég valamilyen falemezen kopognunk, hanem zenét kell hallatni ehhez.

Ugyanígy a megismerésnek sem szabad megállania az absztrakt logikai szabályoknál, hanem a megismerésnek úgy kell felemelkednie az emberi élet megragadásához, hogy ne csupán a halott természetet fogja fel vagy az elevent, amidőn halottá lett, vagy azt halottnak képzeletben magának az ember. Amikor ezektől az absztrakt szabályoktól ahhoz emelkedünk, ami szobrász módra alakítja magát, ahogyan minden természeti törvény szobrász módra alakítja magát, ekkor ismerjük meg az embert **étertete** vonatkozásában. Amikor azonban az ember elkezd bensőleg szellemileg hallani, ahogyan a legcsodálatosabb zeneszerszámból, amellyé az embert asztrálest teszi, a kozmikus ritmus nyilatkozik meg, akkor az ember **asztrális** természetét ismerjük meg; és az alábbiakról bizonyos tudatnak kellene meglennie: A tanulás első periódusa: Absztrakt logikus értelemben megismerjük az ember fizikai testét. Utána az intuitív megismerésben a szobrászi alakítást alkalmazzuk: Megismerjük az étertetet. És a harmadik periódus: Fiziológusként zenésszé lesz az ember és tekint úgy az emberre, mint amikor egy hangszert látunk, mint az orgonát vagy a hegedűt, amennyiben benne a megvalósult muzsikát látja. Így ismerjük meg az asztrális embert. És amikor nem csupán külsőleg emlékezetszerűen a szavakkal összekötve, hanem a géniuszt a szavakban ténykedőként ismerjük meg, akkor az ember Én-organizációját ismerjük meg.

Nos, ma jól ellátnák a baját annak, ha pl. az orvosi fakultás egyetemi reformjánál ezt mondaná: A megismerésnek a tanulástól a szoboralkotáshoz, a zeneihez, a beszédszerűhöz kell felemelkednie. Az emberek így szólnának: de akkor meddig is tartana a képzés? Az már enélkül is elég hosszú; hogy azután még a szoboralkotáshoz, azután a zeneihez és utána még a beszédszerűhöz is fellépjen! – Valójában azonban rövidebbé válna. Mai hosszúsága ugyanis valami teljesen sajátosnak a függ-

vénye. Onnan van ugyanis, hogy teljesen leállnak az absztrakt-logikus és empirikus-érzéki szemléletnél. Itt ugyan a fizikai testnél kezdik, az azonban ezáltal nem magyarázható. És most semmilyen befejezéshez nem érkeznek el. Minden lehető áttanulmányozhatnak, ezt akár földi életük végéig is folytathatják, nem kell, hogy ez bárhová is elvezessen, miközben végső lezáruláshoz érkezik, ha organikusan épül fel a testi lelki-szellemi organizmus számára.

Nem arról van tehát szó, hogy a Szellemtudomány révén így további új fejezetekkel gyarapítsuk a meglévőt. Óh, elégedettek lehetünk azzal, amit a külső tudomány nyújt. Nem küzdünk ellene. Csak hálásak vagyunk neki, azonban úgy, ahogyan a hegedűkészítő iránt tanúsítunk hálát, hogy a hegedűt adja. Az azonban, ami korunk képzése és korunk kultúrája alapján szükséges: ezt az egész mai képzést kézbe venni, lélekkel áthatni, átszellemíteni, ahogyan maga az ember lélekkel áthatott, s átszellemített. Szükséges, hogy egyáltalán a művészi elemet ne hagyjuk megmaradni úgy, hogy az mint valami luxus-szórakozás kísérje a komoly életet, mint olyan luxus-szórakozás, amelyhez fordulunk, akkor is, ha egyébként értünk hozzá, hogy az életet szellemileg fogjuk fel, hanem úgy venni azt, hogy az mindenütt, isteni-szellemi törvényszerűségként hatja át a világot és az embert.

Meg kell tanulnunk kijelenteni: Előttem áll a világ. Először logikus fogalmakkal és ideákkal érsz el hozzá. A világ lényyszerű része azonban olyat ad még az emberi természet számára, ami a kozmikus szobrászatságból származik, amely a szférákból éppen úgy dolgozik lefelé, mint ahogyan a földi nehézség alulról, a földközéppontból felfelé dolgozik. És mindebbe kozmikus muzsika, amely a környezetben hat, tagolódik be. Ahogyan a szoboralkotás fentről, ahogyan a fizika alulról hat a súlyon keresztül, úgy hat a csillag mozgásában a környezetben a kozmikus muzsika. És az, ami tulajdonképpen emberré teszi az embert, az, amit megsejtettek azokban a régi korokban, amikor ilyen kijelentéseket alkottak, mint ezt: „Kezdetben volt a Szó, és a Szó Istennél volt, és egy Isten volt a Szó”, a kozmikus Szó, a kozmikus Beszéd, ez az, ami az emberi lényiséget is áthatja és az emberi lényiségben Én-organizációvá válik. Ha nevelni akarunk, kozmikus megismerésből kell embermegismeréshez jutnunk és ezen a módon megtanulni művésziileg alakítani azt, amit ember-megismerés terén a kozmikus megismerésből nyertünk.

Ma este itt folytatjuk.

Negyedik előadás

1924. április 10., este

Ma reggel, igen tisztelt Hallgatóim, megkíséreltem előadni, hogy magának az ember megismerésének kell átalakulnia a pusztá természet-megismerésből bizonyos értelemben magasabb megismerés-formákba, ha az egész embert, tehát az egész alakuló embert, a gyermeket, úgy akarjuk felfogni, hogy ez a felfogása a nevelés és az oktatás művészi kezelésébe mehessen át. Gondolhatok arra, hogy egy ilyen kérdés támad: Vajon egyáltalán arról van-e szó, hogy ilyen dolgok, mint a fizikai test felfogása pusztán megfigyeléssel és intellektualizálással, az ember étertestének felfogása szobrászi gyakorlással, az asztráltest felfogása zenei megértés révén, az Én-organizáció felfogása a beszéd-lénységbe való rálátás révén, hogy ilyen rálátás az embereknél, ha megvan a tanítónál és nevelőnél, valamiképpen gyakorlativá válhat-e? Igen, tisztelt Hallgatóim, amikor a nevelés és oktatás egész lényét úgy kell jellemeznem, mint ahogyan az itt ezekben az előadásokban a Waldorf-iskola pedagógiája számára történt, akkor azt kell mondanom: Méghozzá a legeslegfontosabb, aminek a tanítónál, a nevelőnél meg kell lennie: az életfelfogás, a világnézet; nem az, amit ma világnézetben közönségesen értenek, az ugyanis teljes egészében elméleti jellegű, hanem olyasvalami, ami mint valami lelki erő képes az ember teljes tevékeny részébe, tehát a nevelő emberébe is átmenni. Azt mondanám, ha a tanító vagy nevelő abból szeretne nevelési elveket elsajátítani, amit az emberbe történő legújabbban elismert rálátás nyújthat, akkor azt a lelkesedést, amire tanítóként vagy nevelőként szüksége van, előbb valahonnét máshonnét kellene beszereznie. Emiatt hallani állandó útmutatásokról nevelői ideálok felé, amelyek azután mégis hatástalanok maradnak, mivel valamilyen absztrakcióból hangzanak elő, akármennyire teljesen jogosultnak tűnnek is.

Ezzel ellentétben, egy igazi, a világ és az ember lényegébe hatoló rálátás a maga saját léte alapján lelkesedésre lobban az ember szívében és a nevelőt és tanítót úgy állítják hivatásába, hogy abból, amit a maga világhoz és önmagához való viszonyában érez; maga képes lelkesedést meríteni, mint a művész, amidőn a műalkotás a tagjaiban rejlik. Ekkor nincs is szüksége arra, hogy előbb valami másból szerezzen lelkesedést. A dologból szerzi meg azt, és az a lelkesedés, amely a tanítónál és nevelőnél egy bensőleg átélt és mindig újra átélésre váró világnézetből jön, ez a benső lelkesedés, azoknak a gyermekeknek adódik majd át, akik a tanító gondjaira vannak bízva. Ez a lelkesedés él majd mindabban, amit a tanító az iskolában nevelői értelemben tehet. Így senkinek, aki úgy tekint bele az ember lényébe, hogy látja, mennyire összezsugorult, épp az iskolaköteles korban, a fogváltás és a nemi érés közötti

korban, a zenei jelleg a szobrászi képzéssel az emberi lényiség bensejében, tehát senkinek sem jut, legkevésbé sem eszébe, hogy meg nem felelő utakat válasszon, hogy az írást és olvasást a helyes módon hozza közel a gyermek, az alakuló ember számára. Életteli érzést táplál majd az írást: Az írás kivált, ha úgy folytatják, mint ahogyan itt vázoltuk fel, az **egész embert** elfoglalja, az különösen a karok és kezek részvételébe megy át, átszellemíti a karokat és kezeket és egy az egész embernek szóló gyakorlás.

Éppen az emberben lévő ilyen jellegűt érzékeljük eleven módon, amikor olyan világnézetből indulunk ki, mint amelyet ma reggel vázoltam fel. És ugyanekkor azt is érzékeljük, ahogyan az olvasás-gyakorlás a fej egyoldalú tevékenysége, amely az embert egyoldalúsítja. És megérezzük: az ilyen egyoldalúságra a gyermek csak akkor alkalmas, ha előzőleg a maga teljességét illetően, egész emberi lényét belevonva, vették igénybe. Emiatt az a tanító, aki ebben az értelemben kapcsolódik össze az ember-megismeréssel, arra fog ügyelni, hogy a rajzoló festésből és festő rajzolásból, ahogyan utaltam rá, fejlessze ki az írást, amíg a gyermek annyira nem jutott, hogy azt, amit belülről szóként, mondatként érzékel, le képes írni.

A gyermek most egy bizonyos fejlettségre jutott el. Beszél, és azt, amit mond, írásban képes rögzíteni. Csak ekkor érkezett el annak az ideje, amikor az olvasás-gyakorlásra térünk át, amikor tehát megkezdjük az olvasást tanítani. Ezt az olvasást pedig könnyen megtaníthatjuk akkor, ha **előbb az írást** tényleg, bizonyos értelemben tökéletes fokára fejlesztettük. Akkor, amikor a gyermek azt, ami a leírtnak és az elolvasottnak a tartalma, már gyakorlattá tette saját magánál, a maga emberi lényében, a motorikus rendszerben, a mozgásrendszerben, ha bensőleg résztvevője volt annak a létrehozásának, amit azután el kell olvasnia, csak ekkor érett meg arra, hogy egyoldalúsítható lehessen; a fej, anélkül, hogy veszély támadna az emberi fejlődésben, ekkor vehető igénybe arra, hogy azt, amit előbb maga tanult meg írva rögzíteni, most az olvasásba ültesse át.

Látják tehát, igen tisztelt Hallgatóim, miben is áll a lényeg, ez pedig az, hogy valóban szakszerűen, hétről hétre, hónapról hónapra, úgy bírjuk tevékenységre a felcseperedő embert, ahogyan azt az emberi organizáció benne fejlődő erői igénylik. A lényeg tehát abban áll, hogy abból a módból, ahogyan az emberi lényiség fejlődni akar, olvassuk le azt, amit minden egyes életkorban, tennünk kell a gyermekkel. Itt természetesen nem megy; hogy azokkal az óratervekkel dolgozunk, amik egy órán vagy háromnegyed órán át valamilyen tevékenységet írnak elő, azután mindjárt egy másikra ugranak át, azután a harmadikra stb. – A Waldorf-iskolában ezért került bevezetésre az az oktatás, amely bizonyos időn keresztül, néhány héten át az első reggeli órákban ugyanazt a tantárgyat hozza, úgyhogy a tanuló ebbe a tantárgyba teljesen beleéli magát, és, hogy nem rögtön, amint kézbe vette, ismét kiszakítják abból. Egy úgynevezett korszakos oktatás tehát az a mód, amelyet a Waldorf-iskolában folytatnak.

Nos, arról van szó, hogy mindennél, amit éppen a fogváltás és a nemi érés között kell átadni a gyermeknek, megtaláljuk azt a módszert, ahogyan az átadásra várót magából az emberi szervezetből, igényeiből hogyan olvassuk le. Itt mindenekelőtt arra van szükség, ha a gyermeket lassanként a saját magához és a világhoz való viszonyba akarjuk bevezetni, hogy tanítóként és nevelőként saját magunk rendelkezünk egy ilyen, a világhoz való viszonnal.

Nos, kétségtelenül, a mai civilizációban, ha valaki mégannyira is tanult emberré vált ennek a civilizációnak a keretében, voltaképpen kizárt, hogy egy belsőleg étellel áthatott, tartalommal teli viszonyt nyerhessen a világhoz és saját magához. Ez megint radikális kijelentés. Nem szabad azonban ma visszariadni az arra történő valódi rálátástól, amit a civilizációba fokozatosan még be kell juttatni. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy maga a tanító és nevelő ténylegesen ne pusztán, mondjuk úgy, kozmikus szűklátókörűséget kövessen a saját képzése során, hanem, hogy tekintsen ki a pusztán földin túlra és tudja, hogy emberként nem csak a közvetlen környezetében lévő táplálékoktól, hanem az egész Világmindenségtől függ.

Bizonyos, hogy ebben a tekintetben meglehetősen nagy nehézség mutatkozik az elfogulatlan megbeszélésre. Ugyanis, ha az emberek megkísérlik ma, hogy a pusztán földitől való függőségükön túlra nézzenek, a kor kultúrájában, egy ilyen kitekintéshez kevés támpontot találhatnak. Ezért vesznek át gyakran meg nem értett módon a mai korba régi tanításokat, amelyek régi ösztönös rálátásokból származnak. Ekkor jön létre a babona, és a jelenleg elismert civilizációban tulajdonképpen csak az ember kozmikus szűklátókörűségét találjuk, mivel ez a civilizáció még nem nyújt olyan rálátásokat, amik a Földről a kozmikus térre is kiterjednek. Itt csak számítással vagy legfeljebb spektrálanalízissel rendelkezünk, amik a csillagok járásáról és állásáról tájékoztatnak, a csillagok szubsztanciájáról és hasonlókról tájékoztatnak – legalábbis tájékoztatni vélnek. Egy annyira intim megismerést azonban, mint amelyet azáltal kapunk, hogy a földi lényekkel igen közeli viszonyba lépünk, a földönkívüli-kozmikusra vonatkozólag az elismert civilizációból egyáltalán nem nyerhetünk. Ugye a káposztára és spenótra és vadhúsról vonatkozólag az embernek még egészen más betekintései is léteznek, mint azok, amiket egy absztrakt; intellektualisztikus tudomány szolgáltathat. Ugyanis megeszi ezeket a dolgokat, és a megevésnél nem csupán az absztrakt gondolat játszik szerepet. Hiszen nem csupán azért eszik az ember, hogy megtapasztalja magában azt, amit a mai tudomány el képes mondani a nyúlról, hanem a nyúlból az ízlelésben, az emésztés módjában jóval konkrétebbet, úgy mondanám, intimebbet él át. A földön-kívüli Világmindenségre vonatkozó ismeretünk azonban olyan jellegű, hogy ezek az intimebb vonatkozások teljességgel hiányzanak. Ugyanis, ha a földön-kívüli Világmindenségről csak azt tudjuk, amit asztrológia és a spektrálanalízis tudnak róla, ha a nyúlról csak annyit ismernénk és azokat a számítási eredményeket, amiket a nyúlnál a csontok kölcsönös elhelyezkedésének a vonatkozásában érhetnénk el, s azoknak a szubsztanciáknak az arányszámairól,

amelyek a nyúlban találhatók, ha a nyúlhoz csak ilyen vonatkozásba lépnénk, úgy egyáltalán nem igazodhatnánk el abban az emberi viszonyban, amelyben a nyúlhoz kapcsolódunk. Semmivé lenne számunkra, ami a nyúlhoz való átélt emberi viszony. Az ember egyszerűen nem tudja ma, hogy egy régebbi ösztönös bölcsességben léteztek ilyen, a földön-kívüli Világmindenséghez való intim viszonyok is. Amennyiben a helyes módon vizsgáljuk ezt a régi bölcsességet, akkor ismét – a magunk előrehaladottabb fokon álló lelki alapunknak megfelelően – azt az impulzust nyerjük, hogy ezeken a területeken egy olyan új bölcsességet keressünk, amely azután emberileg éppannyira közelünkbe hozható lesz, mint az azokra a természeti tárgyakra vonatkozó tudomány, amik a földi térben vesznek körül.

Egy példával szeretném megvilágítani ezt, amelyen megmutatnám, mennyire azon van a hangsúly, hogy a tanító valóban eleven viszonyba kerüljön a világgal, hogy ebből azt a lelkesedést merítse, amire szüksége van akkor, amidőn azt, ami ugyan mint valami más él a nevelő lelkében, a gyermek számára egyszerűen áttekinthető képekbe ültesse át. Ha azonban ő maga be van avatva a maga világhoz való viszonyába, akkor az, a gyermekre és a gyermeki ténykedésre tekintéskor abba a képvilágba fordítódik le, amely szükséges ahhoz, hogy a gyermeket ténylegesen úgy segítsük előre, ahogyan azt az emberiségfejlődés megköveteli. Nézzék, körülöttünk a növényvilág. Egy értelem szerinti szemlélés számára tényleg igen sok rejtélyt hordoz. Ilyen rejtélyek tűntek fel Goethének. Az alakuló növényformákat követte különböző metamorfózisaikban és ennek során, annak a szemlélésében, ahogyan a növény növekszik, egy különleges képlethez jutott, amely, úgy mondanám, a növény-megismerést élettel hatotta át. Ahhoz a képlethez jutott, hogy ezt mondotta: Nézzük először a magot, amit földbe süllyesztünk, s amiből növény hajt ki. Itt a növény élete külsőleg fizikailag, mint valami pontba van sűrítve. Látjuk azután, amint a mag fejlődésnek indul, egyre inkább terjeszti ki az életét, s végül az első sziklevelekben teljesen szétterül. Ezt követően ismét összehúzódik, a szár szűk alakjában marad, majd a következő levélpárháig halad, megint kiterjed, hogy ismét összehúzódjék és hogy a szárban időzzön és a következő levélképletnél újra kiterjedjen, amíg el nem érkezik az utolsó összehúzódás, amikor az új csíráképződésben, magképződésben a teljes növényélet megint egy fizikai pontba szedi össze magát. Így beszélt erről Goethe, ahogyan ez a növényi fejlődés, létesülve-alakulása során kitágulást, összehúzódást, kitágulást, összehúzódást mutat. Nos, Goethe ezzel mély pillantást vetett a növény mélyére a növény saját növénylétéből előforraszó alakulásába.

Nem volt azonban még képes rá, mert az ideje nem érkezett még el, hogy ezt a növényi életet, aminek a számára megtalálta a képletet, az egész világra is vonatkoztassa. Ugyanis az egész világ a maga erőivel, mindig részes abban a módon, ahogyan valamelyik lény él és létezik. A mai Szellemtudomány, az antropológikus Szellemtudomány segítségével azonban, ahogyan azt az antropológikus irodalomban követhetjük – csak utalnék ezekre a dolgokra –, ezen a képleten messze túlra is el lehet

jutni. Ekkor pedig megtalálni, amint a növényi lény kitágulásában az él, ami a Napról jön.

A Napban ugyanis nem pusztán az él, amit az asztronómia és a spektrálanalízis tulajdonítanak neki, a **Napsugarakkal szellemi erők** hullámoznak és szövődnek a Föld felé, és a napfénynek ebben a benső lélekkel-átjártságában él az, ami pl. a növényfejlődésben a kiterjedést szabja meg. Itt nem azon van a hangsúly, hogy ez a kiterjedés akkor történik csak, ha a Nap a növényekre süt; hanem növényi-növekedési erő a maga napszerűségében a külsőleg-rávilágítotttságon túl is megmarad. Ezzel szemben mindaz, ami összehúzódik, amikor az egész növényi növekedés újra a pontba húzódik össze, az egyik levélképlettől a másikhoz történő átmenetkor, a mag képzésénél, az a **Holderők** befolyása alatt áll. És ahogyan szemre ritmikus váltakozásban látjuk a Kozmoszban: a napsugárzást és a holdfényt, úgy látjuk annak a visszatükröződését, ami a napfény és holdsugár ritmikus váltakozásában nyilatkozik meg számunkra az égből származva, a fakadó növényben, amely a Nap hatásával a levél szélességbe – terjedését állítja szembe; a holderőket pedig a növény összehúzódásában látjuk. Kiterjedés és összehúzódás a növényben a tükörképe annak, ami kozmikus távolokból, étertavokból hat le a Földre a Nap és Hold erőiben, azok váltakozásában.

A tekintet a Földről immár kozmikus távolokba az étermesszeségbe tágul. Egy benyomást szerzünk arról, ahogyan termékenységre és növekedő-erőit illetően a Föld bizonyos értelemben abból táplálkozik, ami a Kozmoszból árad be hozzá. Ahhoz az érzéshez jutunk, ahogyan a növény kerülőútján a Nap és Hold szellemével egybenövekszünk. És íme, azt, amit egyébként kiszámolunk vagy spektrálanalitikailag követünk, már közel hozzuk az emberhez.

Ha lelkesedésre van szükség, hogy a világhoz való emberi viszonyról hozzunk közel valamit a fejlődő ember számára, úgy az nem származhat annak a pusztán absztrakt követéséből, hogy egy levél a szélein fogazott vagy nem fogazott, avagy a levelek ilyenek meg olyanak mutatkoznak. Ez nem szül lelkesedést. Lelkesedés támad azonban, amikor ennek vagy amannak a növénynek a fejlődése során a Nap és Hold tükröződései mutatkoznak. Mennyire csodásan alakul az olyan számára a környező természet szemlélése, – vehetünk itt akármilyen növényt is, amely szabályosan növekszik, mint a boglárkát –: Olyasmit találni benne, amit a Föld üzen vissza, amennyiben, úgy mondanám szeretettéljes módon adja oda magát a Kozmosz Napszerű-jének és Holdszerű-jének, s mindkettőjüknek ugyanúgy hódol. Vessünk pillantást egy olyan növényre, mint a kaktusz, amely azt, ami törzs, tágitja ki: Mi ötlík szembe itt? Az összehúzódásban, amit egyébként a szár mutat, a holderőket látjuk. Amikor maga ez a szár akar kitágulni, a Nap- és Holdtevékenységek közti küzdelmet látjuk. Minden egyes növény formáján láthatjuk, hogyan működnek össze benne Nap és Hold. Minden növényben egy kis világot, a nagy világ leképezését látjuk. Úgy

mondanám, hogy ahogyan egyébként a saját képünket látjuk a tükörben, a földi növényzet tükrében látjuk azt, ami kinn, a Mindenségben történik.

És a régi ösztönös bölcsességben az ilyen dolgok tudatosan megvoltak. Ennek egyik bizonyítéka a következő: Az emberek látták, ahogyan tavaszkor a Földből ki-sarjadó növényi életben a Kozmoszból tükröződik az a mód, ahogyan a Nap- és Holderök állanak egymáshoz. Ezért a tavaszt a Húsvéti ünneppel, ülték meg, amelynek időbeli meghatározását a Napnak a Holdhoz való viszonyából vették alapul. A Húsvét olyan ünnep, amelyet a tavaszi holdtöltét követő első vasárnapra tesznek. A Húsvéti ünnep számára tehát a kozmikusból vették az időbeli meghatározást, éppen a Nap és Hold viszonyából. Mit is akartak mondani ezzel? Ezzel azt akarták mondani: Nézzük meg, ahogyan tavasszal sarjadnak a növények. Rejtélyes, miért jönnek néha korábban, néha pedig később. Azonban ebbe a rejtélybe belelátunk, ha az illető év során feltekintünk ahhoz, ahogyan a tavaszi telihold időt-meghatározása valamennyi rügyezésben és fakadásban mindenütt benne található. Nos, biztosan léteznek egyéb tényezők, amelyek befolyásolják ezt, általánosságban azonban észrevehető, hogy ténylegesen, azzal, ami tavasszal megy végbe, amennyiben az egyik évben korábban, a másik évben pedig később jönnek elő a növények, az fejeződik ki, ami a Nap és Hold között játszódik le.

Azonban hogyan is mondják majd, ha a pusztán a Földtől-függés tudományos szűklátókörűségét követik? Ekkor ezt mondják majd: Na igen, olyan évben, amikor a növények előbb bújnak elő, az onnét van, hogy csak rövidebb ideig havazott, mivel a hó korábban olvadt el. Olyan évben pedig, amikor a növények később jönnek, akkor meg tovább havazott. Biztos, olyan magyarázat, amely igen közelfekvő, amely azonban valójában semmit, de abszolút semmit sem magyaráz meg. Egy igazi rálátásra akkor teszünk csak szert, amikor képesek vagyunk a szemlélet alapján elmondani, hogy milyen módon függ a növénytermés a Nap- és Holderök hatásától, és amikor ebből a szemléletből kiindulva vagyunk képesek továbbmenni és elmondani: Az, hogy a hó hosszabb vagy rövidebb ideig marad meg az év során, szintén a Nap- és Holdkonstellációtól függ. Ugyanaz, ami a növények részére határozza meg előjövételüket, határozza meg a havat is, tartamát illetően. Úgyhogy valamely év klimatikus viszonyait, meteorológiai viszonyait ilyen módon szintén a kozmikus befolyás alá vonhatjuk.

Amennyiben ezeket a dolgokat egyre tovább folytatjuk, betekintést nyerünk a Földnek abba az életébe, amit a Kozmoszon keresztüli vándorlása során folytat ez a Föld. Azt mondjuk: Valaki, ha számos tehene van istállójában és sok tejhez jut, megélhet, mivel itt rámutathatunk az embernek általunk ismert, közvetlen földi környezetétől való függésére. Amennyiben betekintünk ebbe a viszonyba, követhetjük az ember táplálkozásbeli életét. Csak azáltal jelenik meg élők számunkra valami, ha látjuk a környezetéhez való viszonyt, annak a feldolgozását, amit környezetéből kap. Nézzük a Földet, amint a világtéren át vándorol, azáltal, hogy felveszi, ami a Naptól

és Holdtól és a többi csillagtól jön, látjuk élni a Mindenségben. Nem egy halott geológiát és földtant alakítunk ki, hanem azt, amit a halott geológia és földtan szolgáltatnak, a Földnek kinn a Kozmoszban folytatott életének a leírásává emeljük. A Föld szellemi rátekintésünk előtt válik élőlényé. Amikor most a Földből növényeket látunk sarjadni, azt látjuk, amint a Föld azt az életet, amelyet a Kozmoszból vesz fel, továbbadja annak, ami található rajta, és Föld és növénytermés egységgé lesznek a számunkra. És felfogjuk: Értelmetlenség kitépni egy növényt a Földből és aztán kitépve szemlélni a gyökértől a virágzatig és azt hinni; hogy mindez realitás. Ez éppoly kevésbé realitás, mint az emberi haj, amit kitéptek: az egész szervezethez tartozik és kizárólag az egész szervezethez tartozása alapján érthető meg. És kitépni egy haját és magában szemlélni, éppúgy értelmetlenség, mint egy növényt kitépni és csak magában vizsgálni. A haj az emberiizmussal van összefüggésben; a növény az egész eleven Földdel van összefüggésben.

Ezen a módon szövi össze a maga lényét az ember az eleven Földdel, úgyhogy rajta járkálva nem csak azoknak az erőknél érzi alávetve magát, amik belőle jönnek elő, hanem a környezetben azt is figyeli, ami éterterületekből hát ide: eleven szemléletet és érzületet kap arról, ahogyan mindenütt azok a Kozmoszból érkező erők is hatnak, amelyek, amint mondtam, az étertestet széthúzzák, éppen úgy, mint ahogyan más erők a fizikai testet a Föld felé vonják. És így jut az ember egy természetes érzülethez a távokba irányuló éteri vonzásról, mint ahogyan egy érzületet szerez a fizikai testre vonatkozólag, a nehézség számára, amely a Föld felé húz le. Ezzel az ember tekintete egyre jobban kiterjed, úgyhogy megismerése belső életévé lesz, s megismerése révén valóban kiküzd magának valamit. Korábban úgy képzelte, hogy a Föld valami halott a Világmindenségben. Megismerése révén elevenné teszi. Vissza kell térnünk egy ilyen eleven megismeréshez, amelynek utóhatásait látni még az olyan időmeghatározásokban, mint a Húsvété.

A kifejlesztett megfontolt megismerésből, s nem az ösztönből, ami régi korokban volt az eset, kell azonban újra kozmikus rálátásokhoz jutnunk. Ezek a kozmikus rálátások úgy élnek majd bennünk, hogy azokat olyan művészi képekké formálhatjuk, amikre szükségünk van. Az az ember, aki a Nap és Hold ténykedését látja minden növényzetben, átérzi azt, ami a Világmindenségért való lelkesedés vonatkozásában létre jöhet az ilyen eleven rálátásból, s valóban másként adja át azt, ami a növény lényege, mint az olyan, aki a mai növénytan könyvek absztrakt szemléletét tanulja meg és dolgozza fel. Ekkor minden olyanná lesz, hogy a fogalom érzésgazdaggá, és az alakuló ember, a gyermek felé művészien közvetíthetővé válhat. A gyermek pedig éretté válik annak a számára, amit azután a nevelő egy ilyen, távolra kiterjedő rálátásból alakítani képes; a gyermek úgy a tizedik életévé táján válik éretté erre. És ha ekkor szemléletesen, eleven képekben közvetíti a számára, hogy az egész Föld élőlény, ahogyan a növényeket csak bonyolultabb módon, de úgy hordja magán, mint az ember a haját, ha a szemléletben egy egységet alakítanak ki, azonban a Föld-élőlény

és az ezen vagy amazon a területen megtermő növények közötti eleven egységet, akkor valami a táguláshoz hasonló kel a gyermek lelkében. Úgy van ez akkor a gyermek lelkében, hogy amikor a növényi lényre vonatkozólag mutatnak be számára valamit, olyankor úgy közelednek hozzá, mint valakihez, aki dohos levegőn tartózkodik és akihez most friss levegőt juttatnak, úgyhogy a friss levegőn kitágul a légzése. A léleknek ez a tágulása, ez az, ami beáll egy ilyen, a Kozmosz titkainak ténylegesen megfelelő megismerés révén.

Ne mondják, igen tisztelt Hallgatóim, hogy a gyermek nem érett ilyen szemléletre. Az, aki rendelkezik vele, akinél ez a világszemlélet áll a háttérben, képes azt olyan formákba önteni, hogy ugyanis érett lehessen rá a gyermek, hogy az a gyermekét, annak teljes emberi voltával magával ragadja. Szemléletileg leegyszerűsíteni, az adódik is majd, ha a dolog előzőleg már a kezünkben van. És ilyen hátterekből kell mindannak áradnia, amit tanító és nevelő tálnak a gyermek elé. Ekkor ténylegesen megalapozódik az alakuló embernek a világhoz való viszonya. És ekkor egyenesen arra vezettetünk, hogy mindent mintegy magától, **eleven képekbe** hozzunk, ugyanis az, amit a növényvilágról adtam elő az imént Önöknek, nem ad lehetőséget rá, hogy absztrakte magyarázzák meg, hanem úgy teszi csak lehetővé a gyermek számára történő eljuttatását, hogy szemléleti képekben fejtjük ki, hogy nem csak az intellektualisztikus megismerési képességet, hanem a teljes embert vesszük igénybe. És meg is látjuk majd rajta, amint egy ilyen dolog felfogásakor, amelyet tehát képbe alakítottak, milyen meglepően felenged a gyermek.

Ekkor már egyáltalán nem az az eset, hogy a gyermek csak a szájával válaszol majd, egy fogalommal, amelyet nem is tud még megalkotni, hanem el akarja mesélni, karjait kezeit is igénybe veszi, mindenfélét cselekszik majd, ami az egész emberből jön, és ebben a ténykedésben és mutatóban mindenekelőtt azt nyilatkoztatja majd meg, hogy mennyire megvan a belső élménye arról, hogy vesződséggel jár közel jutni egy dologhoz. És a legszebb és legnemesebb, amit a megtanulásban kiküzdhet magának valaki, az, hogy az az érzése, érzete támad: nehézkes, fáradságos bármilyen dologhoz közel jutni. Aki azt hiszi, hogy amennyire szükséges, egy dolog lényegét mindig elég csak okos szavakkal eltalálni, az semmilyen tiszteletet sem tanúsít a világ dolgai iránt, és a világ dolgai iránti tisztelet az, ami a teljes, tökéletes ember ismérve, amennyire az ember a földi léten belül tökéletessé és teljessé válhat. Megérezni valamit abból, mennyire segítség nélkül találja magát, amikor a dolgok lényegéhez akar eljutni, hogy mindent össze kell szednie, amivel a maga egészét figyelembe véve, rendelkezik az ember, ez az, ami az embernek a világhoz való igazi állását adja. A gyermek felé ezt akkor tudja csak közvetíteni, ha önmaga is rendelkezik vele. A tanítás metodikája – annak élnie kell. Nem lehet azt egyszerűen csak gyakorolni. A tanítás metodikájának a nevelés életfeltételeiből kell kivirágzania. És a nevelés életfeltételeiből ki is virágozhat az, ha a tanítónak, a nevelőnek az egész Világmindenségben való eleven benne-érzéséből származik.

És amidőn a másikat is, amiről ma reggel beszéltem, megértettük és felfogtuk magunkban, az ember asztráltestét a zenei megértés révén a maga valóságában, az embert magát egy belső, csodálatosan organizált hangszernek tekintjük, ha ezt az emberi asztráltest számára megragadtuk, akkor ebből az embernek a világhoz való egész viszonya számára ismét további megértés adódik. Ezt abban a formában, ahogyan azt most ismét elmondom majd, természetesen közvetlenül nem lehet a gyermekkel közölni, képekbe lehet azonban hozni. A tanító azonban maga tekintsen oda az asztráltestnek a maga zenei formákban bensőleg felcsendülő ember-megértésével, nézzon az emberre, tekintsen a világban szerte meglévő különböző állatformákra.

Ekkor rájövünk, hogy a régi ösztönös bölcsességben mély jelentőséggel bírt, hogy az embert négy lényiség, három alacsonyabb és egy magasabb, szintetikus egybeáradásának képzelték el: Oroszlán, Bika, Sas, Angyal. Ugyanis az, ami a bikát teszi, az emberi természet legalacsonyabb erőinek az egyoldalú kialakulása. Ha elképzeljük, hogy mindannak, amivel emésztő- és végtagrendszerében erőkként rendelkezik az ember, a fejrendszerben és a ritmikus rendszerben nincsen ellensúlya, ellenerői, ha elképzeljük, hogy a hangsúly egyoldalúan az anyagcsere-végtagrendszerre nehezedik, úgy azt az egyoldalú alakulatot kapjuk, ahogyan az a marhánál áll előttük, úgyhogy elképzelhetjük, hogy ha ezt a marhát egy emberi fejrendszer tompítaná le, akkor az, ami benne van, úgy alakulna ki; mint maga az ember. Ha azonban egyoldalúan, mondjuk a bélrendszer megrövidülése által, a fejrendszer visszamaradása révén, a ritmikus rendszer kerül kifejlesztésre, a középső ember rendszere, úgy erről ténylegesen az Oroszlántermészetben kapunk egyoldalú képet. Amikor pedig egyoldalúan a fejrendszer alakul ki, úgyhogy az, ami egyébként erők vonatkozásában a fejünkben növekszik, erők vonatkozásában a bensőben van meg, az kifelé, a tollakba növekszik, ekkor a Madár- vagy Sastermészetet kapjuk. És amikor azokra az erőkre gondolunk, amik e hármat egy egységbe csendítik egybe, úgyhogy kifelé is egy egységben nyilatkozhatnak meg, amikor az Angyalszerű negyediket is odagondoljuk, kapjuk meg a három szintetikus egységét, az Embert. Ezt szematikusan gondoltuk el, azonban abba nyújt betekintést, ahogyan az ember állati környezetéhez viszonyul, és így nem csupán a bikához, sashoz, oroszlánhoz viszonyul hanem valamennyi állatformához, amely csak található a Földön, így viszonyul. És minden egyes állatformában az ember egy meghatározott szervrendszerének egyoldalú kiképzésére találhatunk. Ilyen dolgok éltek a régi ösztönös bölcsességben.⁴

A későbbi korokban is élt még tradíció erről. Az emberek paradox fordulatokkal fejezték ki ezt, mivel saját nézetük nem volt már róla és a régi nézeteket ezért intellektualisztikus módon dolgozták fel, Schelling tette a groteszk kijelentést: Ha megnézzük az emberi nyelvet, ha egyoldalúan kerülne kifejlesztésre, ha az, amit benne a fej erői csillapítanak és az, hogy a nyelv a gyomrot szolgálja stb., amely messze

⁴ **Kiadó megjegyzése:** utalunk az Ó- és Új-Testamentum Négy Lelkes Állatára.

esik tőle, ha egyoldalúan kerülne kifejlesztésre, és ha egy lény elsősorban csak nyelv volna, minden egyéb pedig függeléke csupán, mi volna a nyelv? Egy tintahal. A nyelv egy tintahal. Nos, ez persze groteszk kijelentés, igen tisztelt Hallgatóim, olyasvalami azonban, ami modern-intellektualisztikus módon egy régi lényyszerű szemléletre enged visszatekinteni. Amit Schelling mondott, természetesen badarság volt. Azonban abból fakadt, aminek egykor mély értelme volt.

Azt, ami a régi megismerés alapját képezte, újból meg lehet találni; ismét meg lehet találni, ahogyan az ember bizonyos vonatkozásban mindazokba a különböző állatformákba, állatalakzatokba felosztva gondolható, amik csak találhatók a Földön. És amikor egybeveszik őket, úgyhogy az egyiket a másik harmonizálja, ekkor nyerjük az embert. Az ember külvilághoz való viszonyát, asztráltestére vonatkozólag így találjuk meg, ha szemléletesen vezetjük le az állatvilághoz való viszonyát. És zenei megértésnek kell lennie, ami az asztráltestre vonatkozik. Betekintek az emberbe. Kitekintek a szétterülő sokszerű állatformába. Olyan ez, mintha egy szimfóniát vennék, amiben valamennyi hang csodálatosan harmonikus dallamos egésszé csendülne össze és aztán hosszabb fejlődés keretében az egyik hangot eloldanám a másiktól és az egyik hangot a másik mellé állítanám ebből a szimfóniából. Az állatvilágba tekintek ki: ezek az egyes hangok. Belenézek az emberi asztráltestbe és abba, amit a emberi asztráltest alakít ki a fizikai és az étertestben: látom a szimfóniát. És ha nem állunk le filiszter módjára a világ intellektualisztikus megragadásánál, hanem elég szabadsággal rendelkezünk a megismerési érzületet illetően, hogy a művészi megismerésbe emelkedjünk fel, akkor annak a láthatatlan lénynek, egy benső, vallásos áhítattól átjárt tiszteletéhez jutunk, azénak a csodálatos Világkomponistáénak, aki először a hangokat gondolta ki a különböző állatformákban, hogy ebből az embert – annak a vonatkozásában, ami animalitását nyilatkoztatja meg – szimfonikusan megkomponálja.

Ezt kell a lélekben hordozni, igen tisztelt Hallgatóim, így kell érteni a világhozálláshoz. S akkor abba, amit az állatformákként írunk le, olyasmi árad majd, ami nem csupán absztrakt fogalmakban és természeti törvényekben merül ki, hanem a Világt teremtés és Világalakítás iránti valódi áhítat is. És akkor minden szóban, amit kiejtünk, valami vallási, jelleg él az egész oktatás során.

Ezek azok a dolgok amelyek bizonyíthatják, hogy az oktatásnak és a nevelésnek nem valamiféle megtanulásból kell kiindulniuk, amit azután alkalmaznak, hanem, hogy az oktatásnak és nevelésnek egy eleven áthatottságból kell kiindulniuk, ami úgy állít valakit az osztályba, mintha olyasvalami lenne, ami ebben a munkában a gyermekek felé – azt mondanám – előre-irányban fejezi ki magát, miközben hátulról-irányban az embert lüktetve járják át a világtitkok, mintha pusztán arra való eszköz lennénk, hogy a világ szólhasson a gyermekhez. S ekkor egy igazi, most nem külsőleg pedáns módszeres; hanem egy bensőleg életerős módszerbeli vonás jellemzi a tanítást. A lényeg abban áll, hogy ne színleljünk lelkesedést, ellenben virágozzék elő

a lelkesedés, mint a virágzat fakad a teljes növényen, abból, amit a világhoz való viszonyaként hordoz magában a tanító.

Amikor a tanítás metodikájáról és a nevelés életfeltételeiről szólunk, beszélni kell arról a lelkesedésről, amit a világba történő valóságos betekintés s nem elméleti-absztrakt betekintés kelthet fel. Akkor, ha ebben a stílusban lépünk közel a gyermekhez a fogváltás és a nemi érés között, úgy helyesen vezetjük a nemi érésig, és az életnek abban a pillanatában, amikor beáll a nemi érettség, a maga önállóságában alakul ki azután az asztrálest az emberben. Az, amit először mintegy a világ muzsikájaként vettek fel, a bensőben tovább fejlődik. Az a különleges dolog lép fel, hogy azt, amit a fogváltás és nemi érés közötti gyermekkor során képekben került kifejtésre, azt, ami eleven képekben bensőleg vált a lélek zenei-szobrászi tulajdonává, akkor az intellektus ragadja meg. És az ember semmit sem vesz fel intellektusával abból, amit kényszerrel kívülről intellektualisztikusan tanítanak neki, hanem azt veszi fel intellektusával az ember, ami benne magában előbb más módon fejlődött ki, mint az intellektus révén. És ekkor a következő jelentős körülmény lép be: Azt készítettük elő, aminek az egészségesen fejlődő embereknel a nemi érés mögött meg kell lennie, az önmagát-megértése annak, ami már birtokunkban van. Mindaz, amit képekben értettünk meg, most saját benső fakadásból megértéssel teljesen éled fel. Az ember önmagába tekint, mivel az intellektusra akar áttérni. Ez egy az emberi lény önmagának saját magában önmaga általi megragadása. Itt az asztrálestnek, amely zeneien fejt ki hatást, az étertesttel, amely szobrászmód fejt ki hatást, való összecsapása folyik le. Az emberben összecsap valami és ennek az összecsapásnak a révén veszi észre egészséges módon az ember a nemi érést követően a saját lényét. És amidőn így összecsap az, ami természetének két oldalát mutatja, a nemi érést követően annak a bekövetkező megértése révén, amit korábban csak tekintetével kísért, jut el az ember a szabadság igazi benső élményéhez.

A legnagyobb, amit a fejlődő emberben, a gyermekben előkészíthetünk, az, hogy az élet megfelelő pillanatában önmaga megértése révén eljut a szabadság átéléséhez. Valódi szabadság – benső átélés, valódi szabadság azáltal fejlődhet csak ki az emberben, ha nevelőként és oktatóként így tekintünk az emberre. Ekkor így szólunk: Szabadságot nem adhatok az embernek. Saját magán kell azt átélnie. Valamit azonban el kell ültetnem benne, amihez saját lénye, amelyet érintetlenül hagyok, utóbb egy vonzódást érez, úgyszólván az elültetettbe elmerül. És elértem azt a szép eredményt, hogy kineveltem az emberben azt, amit nevelni kell. És érintetlenül hagytam azután a minden egyes individuális emberben meglévő isteni lényiség iránti féltő tiszteletből azt, aminek azután magának kell önmaga megragadásához eljutnia. Megvárom, miközben az emberben mindazt kinevelem, ami nem a sajátja, amíg csak a sajátja meg nem ragadja azt, amit kineveltem benne. Ily módon nem avatkozom be brutálisan az emberi Való fejlődésébe, hanem az emberi Való fejlődése számára, amely a nemi érést követően lép be, készítem elő a talajt. Amikor az embernek a ne-

mi érést megelőzően adok intellektualisztikus nevelést, absztrakt fogalmakat viszek bele vagy készen körvonalazott megfigyeléseket, s nem növekvő, élő mód sugárzó képeket, akkor erőszakot hajtok végre rajta. Brutálisan nyúlok Valójába. Igazából akkor nevelem csak, ha nem nyúlok bele Valójába, hanem kivárom, amíg ez a Való képes lesz bekapcsolódni abba, amit a nevelés során ültettem el.

És a gyermekkel közeledünk ahhoz az időponthoz, amikor elmondhatom: Most születik a Való a maga szabadságában, én a talajt csak előkészítettem, hogy saját magát észrevehesse, és ha így neveltem egészen a nemi érést, látom szembejönni magammal az embert, aki így szól hozzám: Amikor még nem voltam teljes ember, mindazt megtetted velem, ami lehetővé teszi számomra, hogy most, amikor megtehetem, teljes emberré tehessem magamat. Úgy neveltem, hogy az ember minden pillanattal, minden mozzanattal, amit felém küld, megnyilatkoztatja: Tettél valamit rajtam, azonban ezzel nem befolyásoltad szabadságomat, hanem azt a lehetőséget nyújtottad, hogy ezt a szabadságomat az élet megfelelő pillanatában én magam adhassam önmagamnak. Megtetted azt, ami most lehetővé teszi a számomra, hogy elébed állhassak, a magam individualitásából emberként önmagamot alakítva, amelyet te féltő tiszteletből érintetlenül hagytál.

Elmondásra nem kerül talán ez, azonban ott él az emberben, ha a helyes módon nevelve és oktatta vezettük végig őt iskolás korában. Azt, hogy még néhány dolgot hogyan is alakítsunk, hogy ily módon megtudjuk, hogy a nevelés és az oktatás számolnak-e azzal, amivel az ember a nemi érést követően kerül szembe, azt majd a holnapi előadásnak kell megmutatnia.

Ötödik előadás

1924. április 11.

Ennek az öt előadásnak a során, igen tisztelt Hallgatóim, azt a feladatot kellett magam elé tűznöm, hogy néhány vonással jellemezzem a Waldorf-iskola pedagógiájának és metodikájának vezérlő szempontjait. Ez alkalommal kisebb mértékben vezett csak az, hogy a részletekbe menjek, sokkal inkább az, hogy megkísérleljem a pedagógia egész szellemét, amelynek az antropozófikus Szellemtudományból kell beáradnia, ismertessem. Valójában ugyanis a részletekénél, amiknek a szükségességét nem becsülhetjük alá, tehát a részleteknél inkább igénylik ma az emberek magának az egész szellemi életnek az átfogó megújulását, átfogó megerősödését. És mondhatjuk azt: Minden egyes szellemi hivatásnál a közeljövőben, azon a szellemi tartalmon kívül, amelyre szükségük van, mindenekelőtt annak a lelkesedésnek a megújítására van szükség, amely egy a szellemben megragadott világmegismerésből és ugyanilyen világnézetből fakadhat. És, hogy az alkotó, a lélekművész – mivel ezzé kell válnia a pedagógusnak – igényli a leginkább ezt a lelkesedést, ezt ma már széles körben kezdik így érezni. Először talán még olyan utakon keresik csak, amik nem vezethetnek célhoz, mivel egy általános bátortalanság uralkodik még egy átfogó, pont a szellemi területen haladó kutatás irányában. Ami pedagógiánk alapját alkotja, az, hogy találjunk egy tanítási metodikát, hogy megtaláljuk a nevelés életfeltételeit, s mindezt az emberi természetben történő olvasás révén, az emberi természetben való olyan olvasás révén, amely az ember lényiségét fokozatosan felfedi, úgyhogy ezt a felfedést követhessük mindazzal, amit a tantervtől kezdve az órarendig viszünk az oktatásba és nevelésbe.

Helyezkedjünk most el egy ilyen ember-olvasás szellemébe. Már láttuk, hogy a gyermek természetes módon mintegy vallásosan adja oda magát közvetlen emberi környezetének, s mennyire utánczó lény, s ahogyan észlelvén akaratszerűen fejleszti ki magában azt, amit tudattalanul és tudat alatt él át környezetéből. Nem tartalmi értelemben – hiszen a lélek előbb kifelé természetszerűen megnyilatkozó szellem –, hanem az egész konfigurációt tekintve rejlik vallásos jelleg, úgy mondanám, a gyermek testiségében attól a pillanattól kezdve, amikor a világba lép, egészen a fogváltásig. És mivel az ember nem előfeltételek nélkül lép a világba, mivel nem egyedül a leszármazás vonalán működő fizikai örökletes erővel érkezik, hanem olyan erővel, amiket előző életeiből hoz magával, ez az odaadás mindenekelőtt a szép és rút, jó és gonosz, bölcs és balga, ügyes és ügyetlen irányába való odaadás lehet. Itt az a feladatunk, hogy a gyermek környezetében olyan hatást fejtsünk ki, hogy egészen a gondo-

latokba és érzületekbe menően a jót, az igazat, a szépet és a bölcsét utánozó lényé lehessen.

Ha így gondolkodunk, a gyermekkel való kapcsolatba élet kerül, és ebbe a gyermekkel való kapcsolatbeli életbe egészen magától értetődő módon kerül nevelés. A nevelésre akkor nem csupán az egyedi ténykedésben törekszünk, hanem éljük a nevelést. És csak akkor, ha a gyermek körül „élik” a nevelést, úgyhogy azt nem kényszerítik a gyermekre, akkor fejlődik csak helyes módon az életben emberré a gyermek.

Azt azonban, amit ilyen természetszerű módon vallásosnak mondható odaadás-ként papi nevelésben – úgy, ahogyan értettem azt – nevelünk ki, azt kell érteni a nevelésben és oktatásban, amik immár a fogváltás és nemi érés közt zajlanak, azt kell érteni ismét felébreszteni, egy lelkiileg magasabb fokon ébreszteni fel a gyermek második, a fogváltás és a nemi érés közötti életszakaszában. A gyermeket azáltal neveljük, hogy mindent, amit közelítünk hozzá, képszerűen alakítunk ki, azáltal, hogy a nevelést egy művészi és mégis igazi emberi szubjektív-objektív tevékenységgé tesszük. A gyermeket úgy neveljük, hogy esztétikailag a szépnek odaadottan, a képszerűt felvéve magába, áll szembe nevelővel és oktatóval. Arról van itt szó, hogy a vallásos helyébe a világ természetszerű művészi befogadása lép. Nos, ebbe a természetszerű-művészibe amit nem szabad összetéveszteni azzal, a luxusjellegű művészivel, amely kultúránkban oly elterjedten szerepel –, ebben a tisztán emberi művészen van a gyermekbe zárva az, ami most a világhoz való morális magatartásként lép fel.

Jól értjük meg ezt, s akkor megtanuljuk megismerni, igen tisztelt Hallgatóim, hogy a fogváltás és nemi érés között még nem férünk a gyermekhez, ha parancsokat adunk a számára. A fogváltást megelőzően morálisan nem férünk a gyermekhez, ha valamilyen módon moralizálunk. A gyermek lelkébe az első életkorban ezzel nem lehet még bejutni. Itt csak annak van odajárása, amit morálisan cselekszünk, amit a gyermek megláthat abban, ami az emberi környezet cselekedeteiben, arcjátékaiban, gondolataiban, érzéseiben morálként éli ki magát. És a második életszakaszban, a fogváltás és a nemi érés között sem jutunk még közel a gyermekhez, ha erkölcsi parancsokat adunk számára. Még nincsen benső kapcsolata ahhoz, ami az erkölcsi parancsokban rejlik. Számára erkölcsi parancsok, üres hangzás csupán.

Ebben az életkorban a gyermekhez akkor közeledhetünk csak, ha magától értetődő autoritásként állunk előtte, ha a gyermek a maga érzésében, anélkül, hogy absztrakte tudná, mi is a szépség, igazság, jóság stb., azt az impulzust bonthatja ki: a tanítóban és nevelőben a megtestesült jóság, megtestesült igazság, megtestesült szépség áll előtte. Ha jól értjük meg a gyermeket, tudjuk: a gyermeknél nem létezik még az absztrakt megismerő intellektuális megértés a bölcsesség, szépség, jóság megnyilatkozása számára; létezik azonban az a megnyilatkozás, amit a gyermek a tanító és nevelő pillantásában kézmozdulatában, abban a módban, ahogyan a tanító

és nevelő szavai kimondásra kerülnek, lát meg. A tanító, a nevelő maga az, amit a gyermek – anélkül, hogy sok szót ejtene – nevez igazságnak, szépségnek, jóságnak, nevezi a szív megnyilatkozásaival. És ennek így is kell lennie. És ha azután a tanító és nevelő meg is felel annak, amit a gyermek ebben az életkorban igényel, akkor lassanként kétféle dolog, ami a gyermekben előjön: először a tetszés érzete, belső esztétikai érzete és a visszatetszés, a morális számára is. A jó tetszik a gyermeknek, ha a helyes módon egész személyiségünk által példaként hozzuk közel a gyermekhez. És a nevelést úgy kell berendeznünk, hogy a jó láttán való tetszés iránti természetes igény fejlődhessen ki, s éppen úgy a visszatetszés a rossz láttán. Hogyan teszi fel a kérdést magának a gyermek? Nem kimondott intellektuális szavakban, hanem bensőleg a szívével kérdezi: Megtegyek-e valamit? Megtehetem; mivel a tanító megteszi. Mellőzzek valamit? Mellőznöm kell, a tanító ugyanis azt jelenti a számomra, hogy nem szabad megtörténnie. Így éli át a nevelőn a gyermek a világot, a világot jóságában, a világot a gonoszságában, a világot a szépségében, a világot rútságában igazságában hazugságában. ***És a tanítóval és nevelővel való ez a szembesülés, ez a munkálkodás a rejtett erőkben gyermekszív és nevelőszív között, ez a tanítás metodikájának a legfontosabb része, és ebben rejlenek a nevelés életfeltételei.***

Így éppen a fogváltás és a nemi érés közti kor az, amelyben a morális és amorális iránti tetszés és visszatetszés kifejlődnek. Ekkor azonban mindabban, ami a gyermekben morális érzéstartalomként fejlődik ki, valami a háttérben mutatkozik: Az, ami az első életkorban először természetszerű módon volt meg a gyermeknél, ez a környezetnek való odaadás, amelyet vallásosnak kell nevezni, az, úgy mondanám, lép fel más formában mint valami újra előálló, mindebben a morális alakulásban, és, ha tanítóként és nevelőként erre alkalmas lelki erővel rendelkezünk, azt, ami a jóra vonatkozólag tetszésként és a gonoszra vonatkozólag visszatetszésként lép fel, könnyen vezethetjük most ahhoz, ami a természetszerű megnyilatkozásokat lelkileg áramolja át. A gyermek először szinte természetszerűen van odaadva magának a természetnek; ugyanis az, ami a környezetben morális értelemben tűnik fel, azt szemléli a gyermek a természetben, a morális kézmozgást érzi a gyermek, utánozza, saját részévé teszi. Az azonban, ami itt természetszerű, azáltal, hogy a jó iránti tetszést fejlesztjük ki, ez a vallásos a lelki jellegűbe változik át, metamorfozálódik.

És gondolják csak meg, mit is jelent, hogy a gyermekben egészen a fogváltásig a teljesen tudattalan varázsában fejlesztjük a vallásosat természetszerű jelleggel, tiszta utánzásban: Ezáltal a vallásosat az embernek még abba a korába helyezzük bele, amikor nem tapinthatjuk még belső szabad individualitásának az erejét. A természetben nevelünk és a lelki-szellemet nem érintjük meg. És amikor a fogváltás és a nemi érés között a lelkihez hatolunk, amikor a lelkihez kell közelednünk, akkor nem tömjük többé a vallásos érzéssel a gyermeket, ekkor már ébresztjük, ekkor már az emberben lévő Valóra appellálunk. Ekkor nevelőként és oktatóként gyakorlati szabadságfilozófusok vagyunk már; nem mondjuk ugyanis: A szellemben ezt vagy azt kell

hinned, hanem felébresztjük azt, ami az emberrel született hívő. A gyermeki léleknek mindig ébresztőivé válunk, s nem ennek a léleknek a megtöltőivé. Ez az igazi tisztelet, amellyel az Isteni által a világba helyezett valamennyi teremtménynek, kiváltképpen az embernek kell adóznunk. És így láthatják kicsírázni a Valót az emberben, láthatják, ahogyan morális tetszés vagy visszatetszés vallásos jelleget nyer.

Amikor pedig megtanulunk arra figyelni, ahogyan a vallásos jelleg, amely először természetszerű volt, lelki értelemben akar metamorfozálódni, akkor a tanító és a nevelő a szóba helyezi bele azt, ami a jó, a szép, az igaz tetsző képévé lesz. Ekkor van meg szavában az, amin csüng a gyermek. Itt azonban még a tanító és a nevelő cselekszik. Cselekvési módja immár nem utánzássá, de azzá válik, ami mögötte áll. Nem a külső testiséget mozdítja többé, a lelki részt indítja fel. Egy vallásos atmoszféra vonja át a morális tetszést és visszatetszést.

Amikor a gyermek a nemi érésen áthaladt, kezd voltaképpen megmozdulni a maga módján az intellektuális oldal. Ezért hívtam fel a figyelmüket arra, hogy a hangsúly azon van, hogy az embert tényleg oda segítsük, hogy azt, amit meg kell értenie, önmagában találhassa majd meg, hogy bensőjéből hozhassa elő azt, amit előbb a természetszerű utánzás, azután a művészi képbe foglalás érdekében adtunk neki, úgyhogy a későbbi élete számára se azt legyen szükséges megértetnünk vele, amire kényszerítjük, hogy a maga – akár akarja akár nem – logikai legyűrését kelljen éreznie.

A német szellemi élet nagy pillanata volt, amikor éppen a morális átélés vonatkozásában Schiller szembehelyezkedett a Kant-i morálfelfogással. Amikor ugyanis Kant kimondta: Kötelesség, te fennkölt nagy név, aki semmilyen behízeltéssel nem hordasz magadban, hanem szigorú alávetést igényelsz – ez ellenére volt Schillernek. Ellenkezett e ilyen kötelesség-fogalommal, amely nem a jóakarat ősforrásából jöveszti elő a morálisat, hanem az alávetésből. Schiller ugyanis emlékezetes szavait, amelyek egy tényleges morálmotívumot foglalnak magukba, helyezte szembe a Kant-i kötelesség-fogalommal: Szívesen szolgálom a barátot, így szól Schiller, azonban ezt sajnos kedvtelésből teszem. Ezért bosszant, hogy nem vagyok erényes. – Akkor csak, amikor a kötelesség kezd legbensőbb emberi kedvteléssé lenni, amikor azzá lesz, amit Goethe így fejezett ki: Kötelesség, amikor szeretjük azt, **amit magunk parancsolunk önmagunknak**, ekkor lesz azzá az egész morál, amely a tiszta embervalóból források. Nagy pillanat volt ez, amikor a morálisnak az éleit [...Verkantung] Schillernek és Goethének sikerült ismét emberien lekerekíteniük.

Az azonban, ami akkoriban forrásokozott elő a német szellemi életből, a 19. század materialista érzületébe merült alá. Még ma is így találjuk. Megint ki kell emelnünk az embert, kiemelni abból, ami ennek a morális területen is oly nagy tettnek az elfelejtése révén keletkezett a civilizációban. Az embernek ez az újra-kiemelése, most az igazán emberi, egyben morális öltözkézésében, azoknak a feladatát alkotja,

akiknek a dolga, hogy neveljenek, s oktassanak. És ebben a tudatban jöhet létre az eleven nevelés és oktatás impulzusa. Azt mondanám: A német szellemi életnek éppen az a Napja, amely Schillerben és Goethében morális területen is világít, különösen ennek kellene ragyognia, mindarra, ami annak a mai nevelőnek és tanítónak a révén, aki **korának** feladatát megérti, tetté válhat, aki a nevelés és oktatás révén akarja az embernek önmagához és a kor kultúrája igazi igényeihez való **emberi** viszonyát kifejleszteni.

A nevelésnek az ember személyi voltában és a kor kultúrájában való állásáról beszélni volt ugyanis a feladata ennek a nevelési konferenciának. Ehhez a feladathoz csak akkor jutunk el, ha hálával telten azt is figyelembe vesszük, ami nagy megvilágosodott szellemek révén, mint a nevezettek, impulzusok vonatkozásában már bejelentett Közép-Európa fejlődésébe. Nem csak a kritikai érzéket akarjuk kifejteni, amikor a világbeli állásunkat akarjuk megragadni, hanem mindenekelőtt az azzal szembeni hálát, amit olyanok, akik előttünk jártak, már elvégeztek.

És így azt mondhatnánk: voltaképpen csak önnevelésről beszélünk, amikor azt a módot vesszük, ahogyan az ember önmagát neveli; azonban valamennyi nevelés, nem csak ebben a szubjektív értelemben, hanem objektív értelemben is önnevelés, tudniillik a másik Valójának a nevelése. És a németben a nevelni [erziehen] kifejezés összefügg a húzás [ziehen] kifejezéssel. Amit felnevelünk [heranerziehen], azt saját lényiségében azonban bántatlanul meghagyjuk. Ha egy követ akarunk a vízből kihúzni, akkor nem törjük össze. A nevelés nem azt követeli, hogy az emberi lényt, amely a világba lép, bármilyen módon is széttörjük vagy erőszakot kövessünk el vele szemben, hanem annak a kultúrfoknak az átélésére neveljük, amelyen abban az időpontban áll az emberiség, amikor ez az emberi lény isteni-szellemi világokból az érzéki világba szállt le. Mindezek az érzékelt és érzett ideák, a tanítás módszeréhez tartoznak. Az, akinek ezek nem sajátjai, aligha érti meg bennállásunkat a mai korban.

És miközben morálisan növekedni segítjük a jó láttán a tetszést és a visszatetszést a gonosz láttán, miközben lelkileg ébredezni segítjük azt a vallásos jellegűt, amely először természetszerűen volt meg a gyermeknél, megint csak, a mélyben, a csíraszerűségben, a fogváltás és a nemi érés között, fejlődik ki az adottság annak a szabadságban-megragadásához, amit már magában hord, annál az embernél, aki a nemi érettségen áthaladt. A világ szabad megragadását a vallásos és a morális számára is előkészítjük. Nagy dolog, amikor az ember átélheti, ahogyan a tetszést és nem-tetszést, egész érzésközpontú életének a morális jóval és gonosszal történt áthatását második életszakasza során tapasztalta; ekkor elfogja az impulzus: azt, ami jónak tetszett, azt kell megtenned! Ami nem tetszett, mellőznöd kell, akkor a morálprincípium abból fakad elő, ami immár az ember Valójában van, ekkor születik a világ iránti, a szellemben történő vallásos odaadás, miután előbb természetszerű jelleggel az első korszakban, lélekszerűen pedig a második korszakban volt meg. Ekkor a vallásos érzés és a vallásos akarati impulzus is azzá lesznek, ami az embert úgy készíteti cse-

lekedni, mintha az Isten cselekednék benne. Ez az emberi Való kifejezésévé válik, s nem valami kívülről rátömékelt. Mindent az emberi természetből látunk előjönni és születni a nemi érést követően, ha a gyermeket az emberi lény megértése alapján megfelelő módon vittük előre. Ekkor azonban, ahogyan említettem már, az egész emberi lényt kell szem előtt tartani, ahogyan az a születés és halál közötti földi vándorlása során él. Mennyire könnyen is veszik a pedagógiában, amikor abból indulnak ki, hogy meg akarják figyelni a gyermeket. Ma kívülről, kísérleti úton figyelik meg. Azután abból, amit a gyermekben észlelnek, akarják meglátni a tanítás metodikáját. Ezt nem lehet, mivel az, aki pl. kolerikus temperamentuma alapján, amelynek szabad utat enged, tanítóként és nevelőként hirtelen haragból követ el cselekedeteket, az olyan csírákat készít elő, amely egyelőre háttérbe vonul, de a későbbi emberi kor számára köszvény, reuma, az egész organizmus megbetegedéséhez vezet. És sok egyéb vonatkozásban ez az eset: Mindig az egész ember van előttünk földi idejét tekintve, ha olyan történéssel van valami dolgunk, amely bármely életkorban bonyolódik le, erre mindig emlékezzünk. Aki azokon a trivialitásokon csüng, amiket ma gyakran szemléleti oktatásként látni, ahol is az egyfelől magától értetődő, másfelől buta módon sáncolja el magát az ember: „A gyermekhez szemléletességet csak annál vigyünk, amivel kapcsolatban megvan a fogalmi készlete”, az éppen mindazokhoz a trivialitásokhoz jut csak, amik hallatán az ember falra szeretne mászni.

Ezzel szemben azt a mélyebb emberiség-törvényt kell érvényesíteni, amely oda vezet el, hogy mit is jelent az ember vitalitása számára, ha negyvenévesként hirtelen rájön: Most érted csak meg, amit a tisztelt autoritás elgondolt és elő-élt a számodra. Akkoriban felvetted, mivel az autoritás az igazság, jóság, szépség megtestesülése volt. Most alkalmad van arra, hogy a hallottat előhozzad. Egy ilyen előhozottnak a későbbi életkorban hallatlanul fiatalító, vitalizáló hatása van. Mindezt pedig hiányolnunk kell a későbbi korban, ha a nevelésnél és oktatásnál nem ügyeltek arra, hogy az alapokban tényleg legyen abból is valami, amit később lehet csak megérteni. Üres és sivár lesz a világ, ha az emberi természet bensejéből nem képes ismét újra felbuzogni az, ami a külső szemléletet szellemmel és lélekkel hatja át. Ha ezen a módon nevelünk, úgy az embernek egész életére szólóan teljes szabadságában juttatunk vitalitást. És megemlíthetem talán, amit gyakran hangoztattam: Egy valódi oktató és tanító mindig az egész emberi életet kell, hogy szem előtt tartsa, oda kell pl. tekintenie egy-egy aggastyán csodálatos megnyilatkozására: Oda kell csak jönnie, s szinte meg se kell szólalnia. Amit ébreszt, áldásos jelleget hord magán. Minden kézmozgásában, amelyet tesz, valami áldó jelleg van. Ez egy-egy a halál küszöbéhez közel lévő ember sajátossága. Honnan van ez? Azért sajátossága ez, mivel gyermekkorában természetes módon tanult meg feltekinteni, és gyakorolta az odaadást. A gyermekkorbeli tisztelő feltekintés és odaadás késő korban az áldás hatóerejévé lesz. Elmondható, hogy senki nem képes földi élete végén áldásra emelni kezét, aki gyermekként természetes módon nem tanulta meg imára kulcsolni. A kezek imára kulcsolásától a gyermekkorbeli ájtatos odaadásból születik meg végső életkorban a halál küszöbéhez

közel az áldás ereje; mindaz ugyanis, ami csíraszerűen van meg a gyermekben, az ember további földi életében a saját átélése számára jó vagy gonosz termésként fejlődik ki. Ezt is mindig magunk előtt kell látnunk, amikor a tanítás metodikáját a nevelés életfeltételeinek az alapján akarjuk kialakítani.

Nos, ezzel legalább néhány vonással felvázoltuk, mi is képezi annak a kísérletnek az alapját, hogy az antropozófikus Szellemtudományt a Waldorf iskolán keresztül tegyük gyümölcsözővé a nevelés- és tanítási rendszerben. Ez a nevelési konferencia azt, amire kísérletek tettünk, s ami mégiscsak évek óta a gyakorlatban működik, egy bizonyos módon igyekezett megvilágítani. Különböző oldalakról nyert megvilágítást; az is bemutatás nyert, ami a tanulók munkája, és ebben az irányban továbbiakat is meg kell majd mutatnunk és meg kell majd tárgyalnunk.

Ennek a mai találkozóknak a kezdetén két oldalról is szeretetteljes szavakkal fordultak felém. Elmondhatom, hogy szíves köszönettel fogadom e szeretetteljes szavakat; mert ugyan mit is kezdhethénk akár a legszebb impulzusokkal is, ha körülötte nem volnának olyan emberek, akik ezeknek az impulzusoknak a megvalósítására ne vetnék latba minden odaadásukat és áldozatkészségüket ne áldoznák oda! Ezért hálám azok felé a Waldorf-tanítók felé fordul, akik megkísérlik megvalósítani azt, aminek egy nevelésbeli megújulásnak az alapját kell képeznie. Hálám azok felé is fordul, akik, úgy mondanám, a későbbi ifjúságként, mai ifjú emberekként pontosan a nevelésük alatt szerzett tapasztalataik alapján szívbeli megértést bontakoztatnak ki annak az irányában, amire a Waldorf-iskola pedagógiájával voltaképpen törekszünk. Boldognak kellene érezze magát az embernek, ha kellő széles keretben válnék hordozó eszközzé az, amit itt elmondottunk az ifjúság Waldorf-iskola pedagógiája iránti szívbeli érzületként, járművé, amely Waldorf-pedagógiánkat elviszi a kor kultúrájába, a kor civilizációjába. És hiszem azt is, hogy Mindannyiuk érzületéből cselekszem, amikor mindazoknak, akik olyan szeretetreméltó szavakat, annyira szép szavakat szóltak, minden irányban a leghálásabban felelek ezekre a szavakra; ugyanis sokkal inkább, mint bármire, a nevelésnek és az oktatásnak **olyan emberekre** van szüksége, akik megvalósítják az intenciókat. A festő, a szobrász akár a teljes magányban is odaállíthatja művét és szólhat: Ha **emberek** nem is látják, az Istenek mégis csak nézik; a tanító, a nevelő azt teljesíti, ami szellemi teljesítmény a Föld élete számára, s azt, amivé közreműködésének lennie kell, csak azokkal egyesülve képes átélni, akik azt a fizikai-érzéki világban segítik megvalósítani.

Erre megint – mint tanítóknak és nevelőknek – a tudatunkba való egy fajta behatásként van nagy szükségünk, éppen a mai korban; és engedjék meg, hogy ezeknek az előadásoknak a végén utaljak erre, előadásaimat ugyanis ezzel az előadással le kell zárnom, mivel másfelé szólít munkám, tovább nem maradhatok. Engedjék ezzel befejeznem: olyan nevelés, mint ez a Szellemtudományra alapozott, s nem Szellemtudományt mint világnézetet az emberre kényszerítő, hanem Szellemtudományra alapozott nevelés, mivel az antropozófikus Szellemtudomány a test, lélek és szellem

szerinti valódi ember-megismerést szolgáltat, s tényleg egészen szakszerűen, egészen reálisan akar beleállni abba, amik a jelenlegi civilizációnk legmélyebb szükségszerűségei és feltételei, azért szükségszerű, mert **az emberiség Közép-Európában csak úgy remélhet jövőt**, ha tevékenységét és gondolkodását ilyen impulzusokból meríti.

Mert mi az, amiben leginkább szenvedünk? Amidőn, mondhatnám egészen központosan akartam jellemezni pedagógiánkat és didaktikánkat, ismételten arra kellett rámutatnom, ahogyan félő tisztelettel az előtt, amit az isteni Hatalmak az ember Valójaként ültettek a világba, segítjük nevelőként fejlődéséhez ezt a Valót; és ezt a Valót igazában nem ragadjuk meg, ha nem szellemben ragadjuk meg. Valójában tagadjuk, ha csak az anyagon ragadjuk meg. Az újabb korok materialista életében mindekelőtt az Én szenvedett az emberi Való félreismerése, helytelen szemlélete révén; ugyanis, amikor az anyagban való szemléletére mentek rá, az anyagban történő cselekvésre, szilánkokra tört az ember előtt a szellem, vele azonban Valója is. Amikor a természet megismerésének a természeti módszerekkel szabnak határt, s azt mondják, hogy a szellemi világba nem hatolhatunk, ezzel nem kevesebbet állítanak, mint: képtelenek vagyunk az ember világába behatolni. Határokat szabni a megismerésnek, azt jelenti: a megismerés számára kioltani az embert a világban. **Hogyan akarunk egy lelket nevelni, ha azt előzőleg materialista érzülettel kioltjuk?** Ez a kioltás volt azonban az, ami teljesen hozzátartozott az elmúlt, azonban mindennemű emberi tevékenységben még sok módon uralkodó materializmushoz. És így elmondható: Az, ami az újabb korban történt a – másik oldalról tekintve, ahogyan már elmondtam, jogosult –, materialista érzület alapján – jogosult, mivel az emberiség fejlődésében el kellett jönnie, azonban el is kell ismét hagyni – ami tehát a materialista érzület alapján történt, a következő szavakkal foglalható össze: Az emberek a Valójukat az anyagnak kötelezték el. Ezzel azonban a tanítás valódi élő metodikáját, a nevelés valódi életfeltételeit is befagyasztották; ugyanis csak külső-technikai jellegű létezhet egy olyan civilizációban, amely önmagát, a Valót az anyagnak kötelezi el. Az anyag azonban beszorítja az embereket. Valamennyien, azáltal, hogy az anyag minden embert a testiségbe zár le, többé-kevésbé lezárt lélekké is válunk. Lezárt lélekké válunk, ha nem találjuk meg a szellemben a másik embert; a testben ugyanis valójában nem találhatjuk meg! A materialista civilizációs érzület így olyan korszakot hívott létre, amiben az emberek egymás mellett mennek el, mivel valamennyi érzés a testiségnek van elkötelezve. A szociális életért kiáltanak az értelemmel, az érzésből azonban az aszociális egymás-mellett-elmenést, az egymást meg nem értést fejlesztik ki. A lelkek, akik az egyes testekbe záratnak, egymás mellett elmennek; azok a lelkek, akik felébresztik a szellemet magukban; akik a szellemet maguk találják meg, emberként a többi emberrel megtalálják egymást.

Szociálisnak nevezhető élet a káoszból csak akkor csírázhat ki, ha az emberek megtalálják a szellemet és általa – a szellemi révén – az egymás-mellett-élésben egyik ember a másikat.

És ez a mai ifjúság nagy vágya, megtalálni az embert. A fiatalság mozgalma az ember utáni kiáltásból indult el; az ember utáni ez a hívó szó – és ez néhány napja mutatkozott meg; amikor az ittlévő fiatalemberek egyesültek – most ez az ember utáni kiáltás a szellem utáni kiáltássá vált, mivel sejtik: az embert csak a szellem megtalálásában lehet megtalálni. A másik embert el kell veszítenünk, ha a szellemet elveszítjük.

Azt, ahogyan a világmegismerést megtalálhatjuk és a világmegismerésből a test, lélek és szellem szerinti valóban eleven embert a Földön, azt tegnap este igyekeztem megmutatni; megmutatni, ahogyan a világnézet a Kozmikus átélésébe növekedhet, ahogyan mindabban, ami a Földön nő és megterem, megláthatjuk a Napot és Holdat. Amikor egy ilyen háttérrel nevelünk, akkor a halhatatlan, az isteni, az örök-vallásos átélését is a megfelelő módon fejlesztjük ki a növekedő gyermekben, akkor az emberekbe gyermekkoruk során ültetjük el azt, amit, hogy az tovább is fejlődhessen, a szellemben a halál kapuján kell, halhatatlan részükként átvinniök. A nevelésnek ezt az oldalát különösen megtárgyalni, itt nem képezi feladatomat. A nevelésnek az emberi Valóhoz és kultúrélethez való vonatkozása az, amit egyelőre meg kívántam mutatni; legyünk azonban meggyőződve arról, hogy amennyiben így helyesen nevelik az embert a Földön, úgy az Égi-ember is helyes nevelést kap; a földi emberben ugyanis az Égi-ember él. Ha megfelelő módon neveljük a földi embert, akkor annak a darabkának a révén, amivel születés és halál között kell előrejutnia, az Égi embert is helyes módon visszük tovább.

Ezzel egy olyan világnézetet veszünk figyelembe, amely megfelelő módon törekszik világmegismerésre, arra a világmegismerésre, amely tisztában van vele, hogy az embernek közreműködést kell vállalnia a nagy szellemi világépítménynél, amely azután az érzékiben is megnyilatkozik. Egy helyes nevelésben az embert az emberiség közreműködő-építőjének kell felismerni. Erre gondoltam tegnap annak a világ-felfogásnak és életszemléletnek a körvonalazásával, amelyről azt mondtam, hogy a tanító és nevelő háttérében ott kell állania. Ebből azonban kiviláglik, hogy a fej egyoldalú tartalmában nem ragadhatjuk meg a világot. Hamis, amikor valaki így mondja: a világot ideákban, fogalmakban, képzetekben ragadhatjuk meg; hamis még az is, amikor azt mondják: A világot az érzés útján kell megragadni: meg kell ideákkal és érzéssel ragadni, azonban az akarattal is! Ugyanis, csak amikor az Isteni-szellemi az akaratba hatol le, ragadta meg az ember a világot; ekkor azonban az embert is megragadta, és szemlélte, tehát nem csak az ember egyik része, hanem a teljes ember. A világnézetre nem csak az értelem és intellektus számára van egyedül szükségünk, a világnézetre a teljes ember számára, a gondolkodó, érző és akaró ember számára van szükségünk – olyan világnézetre, amely az egész, test, lélek és szellem szerinti emberben – fedezi fel újra a világot az emberben. Csak annak, aki a világot az emberben így fedezi fel újra, aki az emberben a világot szemléli, csak annak lehet tényleges világnézete; ugyanis úgy, ahogyan a szemben tükröződik a látható világ, úgy a

teljes ember szellemi-lelki-testi szem, amelyben az egész világ tükröződik. Ezt a tükörképet nem lehet kívülről szemlélni, belülről kell átélni azt. Ekkor azonban nem is marad látszatkép, mint egy külső tükörkép, hanem benső realitássá lesz. Akkor a nevelésben a világ emberré lesz, és az ember felfedezi a világot magában.

Amikor nevelői munkánkat így folytatjuk, akkor érezni csak igazán, hogy ha minden emberi átélést az anyagnak kötelezünk el, széttagolódik az emberiség, mivel a lelkek egymáson nem nyerik el, hanem elveszítik egymást, ha önmagukat tagadják. Amikor a szellemre térünk át, akkor annak a révén, ami a szellemben található, találjuk meg a másik embert. A szociális életet – a szó valódi értelmében – a szellemből kiindulva kell megalapozni. Az emberi lényiségnek a szellemben kell megtalálnia magát, ekkor tud összekapcsolódni majd ember az emberrel. És szemlélni kell az emberben a világot, amikor emberi tettekből építünk világokat. Emiatt ennek a munkánknak a befejezésekor engedjék kimondanom, amit valójában mindig a háttérben tartottam, mialatt Önökhöz szóltam. Cím szerint a megbeszélés tárgya a nevelésnek a jelenkor személyes és kultúréletében történő vizsgálata volt; engedjék meg a végén, hogy a címet metamorfozáljam, hogy abba változtassam át, ami magában foglalja azt, amit tulajdonképpen el akartam mondani, úgyhogy az, amit tulajdonképpen magam előtt tartottam, csendüljön a szavakba:

*Az anyagnak kötelezni el magát,
Lelkek szétmorzsolását jelenti.
A szellemben találni meg magát,
Emberek kapcsolódását jelenti.
Az emberben meglátni magát,
Világok építését jelenti.*

SZELLEMTUDOMÁNYI KIADVÁNYOK

Massimo Scaligero:

Értekezés az Élő Gondolatról – Szerző életrajzával bővítve
A Meditáció Gyakorlati Kézikönyve
A Gondolat mint Anti-matéria
Grál – Tanulmány a Sacro Amore Misztériumáról
Gyógyulás a Gondolattal
A Fény – bevezetés a teremtő imaginációba

Rudolf Steiner:

Rózsakeresztes Szellemtudomány
Az új Ízisz, az isteni Szófia keresése
Egy út az ember önmegismeréséhez
Filozófia és Antropozófia
A gyermek nevelése – Szellemtudományi szempontból
Hogyan jutunk a Magasabb Világok megismeréséhez?
Érzéki Világ és Szellemi Világ
A Földfejlődés Szellemi-Valós Háttére
A Magasabb Megismerés Fokai
Az Emberi Temperamentumok Titka
A János-Evangélium
„A színek a fény tettei...” – egy szellemi szinten felé
A Napkelet és a Kereszténység Misztériumai
A Szellemi világ Küszöbe
Nevelőművészet

J.V.Andreae-R.Steiner:

Christian Rosenkreutz Kémiai Menyegzője

Giovanni Colazza:

A Beavatásról

Megrendelés:

Biczó Giovanni
1162 Budapest, Rákosi út 151/B
tel: 405-4932 (271-4932 ?)